

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili õppekava

Mai Uiga

KANGAKUDUMINE VANAL VÕRUMAAL

19. SAJANDI LÕPUS JA 20. SAJANDI ALGUSES

Seminaritöö

Juhendaja Ave Matsin MA

Kaitsmisele lubatud.....

Viljandi 2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. Ajalooline taust	7
2. Kudumismaterjalid	15
2.1. Lina	15
2.1.1. Lina kogumine	16
2.1.2. Lina eeltöötlemine	17
2.2. Vill	18
2.2.1. Villa kogumine	19
2.2.2. Villa eeltöötlemine	20
2.3. Ketramine	22
3. Kangakudumise eeltööd	26
3.1. Lõnga haspeldamine ja kerimine	27
3.2. Käärimine	30
4. Kangastelgedel kudumine	33
4.1. Kanga rakendamine	35
4.2. Kudumine	39
4.3. Kangatehnikad	41
5. Kanga viimistlemine	47
5.1. Pleegitamine	48
5.2. Vanutamine	48
KOKKUVÕTE	51
KASUTATUD ALLIKAD	54
Lisa 1	56
Lisa 2	57
Lisa 3	59
SUMMARY.....	60

SISSEJUHATUS

Eesti tekstiilipärandi suurem osa on kootud telgedel. Telgedel kudumise oskust on antud edasi põlvest põlve, see on jõudnud tänapäeva. Minu uurimus keskendub lõngavalmistamisele, kangakudumisele ja kudumisvahenditele 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses vanal Võrumaal.

Ajalooline ehk vana Võrumaa kultuuriline ja keeleline piirkond Lõuna-Eestis. 1783. aastast kuni 1920. aastani koosnes Võru kreis kaheksast kihelkonnast - Kanepi, Põlva, Räpina, Hargla, Karula, Urvaste, Rõuge ja Vastseliina kihelkonnast.

Õpingud Viljandi Kultuuriakadeemia rahvusliku tekstiili erialal on süvendanud minu huvi kangakudumise vastu, praktilised tööd on õpetanud hindama häid töövahendeid ja võtteid. Kirjalikke materjale läbi vaadates selgus, et eelnevad 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kangakudumise tehnikatele ja vahenditele keskendunud uurimistööd käsitlevad kudumistraditsiooni ühtsena üle Eesti. Sealt sündis mõte täiendada ühe piirkonna kangakudumist tutvustavat teavet, hõlbustamaks Võrumaa tekstiilse pärandi uurijate tööd. Selleks kogusin materjale Eesti Rahva Muuseumi korrespondentide vastustest (edaspidi KV) ja etnograafilise arhiivi kogudest (edaspidi EA) ning uurisin Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi (edaspidi EMSUKA) vihikkogu, kuhu on koondatud Eesti Keele Instituudi töötajate ning Emakeele Seltsi korrespondentide kogutud keelematerjalid. Kuna suur osa EMSUKA vihikute tekstidest on käsikirjalised, kirjutatud võru murretes ja edasi antud foneetilise kirjaga, mida on suhteliselt keeruline lugeda, kasutasin oma töös ka kogumikku „Kui vanal Võrumaal eleti“ (Kaal, Must, Ross 2005). Kogumik sisaldab osa EMSUKA materjalidest, on ka foneetiliste märkidega, kuid seda on lihtsam lugeda. Minu töös kasutatud materjalid pärinevad inimestelt, kellest enamus on sündinud 19. sajandi teisel poolel ja elanud Võrumaal.

Suurem osa käesolevast tööst põhineb arhiivimaterjalidel. Muuseumide Infosüsteemist MuIS (edaspidi muis.ee) vahendusel vaatlesin esemeid ja tulmelegende juhuvalimi abil saamaks toetust arhiivitekstides leitud infole. Võrumaalt pärit tekstiilist esemeid ja tööriistu

vaatlesin eelkõige tehnoloogilisest aspektist – milliseid kudumistehnoloogiaid rakendati ja milliste esemete valmistamisel neid oskuseid kasutati.

Uurimuse eesmärk on kogutud kirjaliku arhiivimaterjali ja muis.ee abil täiendada varasemalt ilmunud kangakudumisalaseid uurimusi 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses, ja anda üleevaade kangakudumisest vanal Võrumaal.

Oma töös püüan leida vastused küsimustele: 1) Milliseid andmeid seoses vana Võrumaaga leidub senini välja antud kangakudumisalases kirjanduses? 2) Kuidas ERMi ja EMSUKA arhiivide teated täiendavad eelnevalt uuritud? 3) Milliseid vanale Võrumaale omaseid piirkondlikke eripärasid esineb kangakudumise töövõtetes ja vahendites?

Uurimustöö esimeses etapis kogusin kirjalikke materjale. Lisaks 2005. aastal ilmunud Emakeele Seltsi murdekorrseponentide teksivalimikule „Kuiis vanal Võrumaal eleti“ (Kaal *et al.* 2005), toetasid uurimistööd enim 1945. aastal Liidia Mälksoo toimetatud raamat „Kangakudumise käsiraamat“, kus kirjeldatakse muuhulgas ka vanemaid kangakudumise tehnoloogiaid. Evi Astel'i artiklid „Naiste käsitööde aastaringne tsüklilisus (XIX sajand ja XX sajandi algus)“ (Astel 1968) ning „Kangakäärimine Eestis“ (Astel 1971) on põhjalikud, välja on toodud Eesti erinevatele piirkondadele iseloomulikud töövõtted ja kombestik. Ka Margit Pensa 2016. aasta magistr töö „Lina töötlemine 20. sajandi esimesel poolel Eestis ja selle protsessi taasloomine“ tutvustab erinevatele piirkondadele omaseid tehnoloogiaid, välitööd on teostatud just Võrumaal.

19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse kangakudumisest on kirjutatud veel 1957. aastal ilmunud raamatus „Eesti rahvarõivad XIX sajandist ja XX sajandi algul“ (Moor *et al.* 1957), kus tutvustatakse rahvarõivaste valmistamise peatükkides kangakudumise ajalugu, kangakirju ja kanga töötlemist. Võrumaa kangakudumist puudutavad 1966. aasta Etnograafiamuuseumi aastaraamatus XXI Kalju Konsini artikkel „Naiskäsitöö Võru rajoonis“ ja Aino Voolmaa artikkel „Võru rajooni maaelanike rõivastus. Rahvapäraseid kudumisvahendeid ja kudumeid tutvustava albumi „Kudumid“ koostas 1979. aastal Kalju Konsin. Tuuli Tubin kaitses Eesti Kunstiakadeemias magistrikraadi 2004. aastal Võrumaa tekstiile uuriva tööga: „Takukotid Võrumaale – takukoti Võrumaale“. Autor keskendub oma töös vana Võrumaa rõiva- ja tarbetekstiilide värvi- ja kompositsioonilahendustele, lõngavärvimisele ja kombestikule. Viljandi Kultuuriakadeemia üliõpilase Jana Saare

seminaritöö 2007. aastast „Kanga rakendamine lihttelgedele Setumaa näitel“ tutvustab lihttelgede rakendamist Setumaal. 2016. aastast on ka Viljandi Kultuuriakadeemia üliõpilase Karille Bergmanni seminaritöö „Võrumaa naise rõivastusse kuulunud põlle tüübid 19. sajandil ja 20. sajandi alguses“, kus autor uurib Võrumaa põlleda põhitüüpe, lõikelist põhielemust, põlleda valmistamiseks kasutatud materjale ning põlle kaunistamise tehnoloogilisi võtteid.

Ella Koerni magistritööga „Lõngavalmistamisest Eestis“ (1942) ei olnud käesolevat tööd kirjutades võimalik, seoses Tartu Ülikooli raamatukogu remondiga, tutvuda.

ERMi ja korrespondentide küsimuskavade vastustest minu poolt uuritavale teemale, ajastule ja piirkonnale leidsin teateid:

V. Fuchsi 1946. aastal koostatud küsitluskavast „Kangakudumine“ KL (küsitlusleht) 40,

H. Kurriku 1936. aasta küsitluskavast „Rõivaist ja nende valmistamisest“ KL 14,

E. Koerni 1938. aasta küsitluskavast „Küsimusi vokkide kohta“ KL 24.

ERMi Etnograafilisest arhiivist:

ERM EAp 87 EA 19:1/11-509

ERM EAp 141 EA 36:4/561-903

ERM EAp 157 EA 39:1/11-451

ERM EAp 229 EA 58:2/148-253

ERM EAp 230 EA 59:1/7-253

ERM EAp 235 EA 59:12/254-353

ERM EAp 247 EA 117:1/11-200

ERM EAp 294 EA 117:3/201-303

ERM EAp 533 EA 139:2/145-227

ERM EAp 719 EA 206:1/1-208

Valimi koostas in muis.ee abil.

Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi vihikkogudest, mis on avaldatud veebilehel emsuka.eki.ee:

EMSUKA ES KT 35, 205, 225, 245

EMSUKA KKI MT 113, 478

EMSUKA ES MT 269

Võru murdetekstide kogumikust: „Kuiss vanal Võromaal eleti“ (Kaal *et al.* 2005) on minu töös kasutatud EMSUKA ES KT 1, 19, 24, 54, 76.

Kuna veebikeskonda emsuka.eki.ee käesoleva töö valmimise ajal täiendatakse, siis minu poolt kogutud andmed on uurimistöös esitatud 2018. aasta veebruari seisuga.

Muis.ee kogudest leidsin ka põhilise töös kasutatud fotomaterjali.

Uurimistöo teises etapis süstematiseerisin kogutud materjali. Kudumismaterjale ja – tehnoloogiaid käsitlevates peatükkides kirjeldan tööprotsesse ja vahendeid, lisatud on nende võrukeelsed nimetused. Tehnoloogia peatükis käsitlesin kangakirju ja nende kasutusalasid.

Töö on jaotatud viieks peatükiks – esimeses osas tutvustan lühidalt Võrumaa kangakudumisega seotud ajaloolist tausta. Ilmar Talve (2004, lk 492) kirjutab:

Rahvakultuuris toimuva murrangu eeldused ja põhjused olid ka nüüd, nagu varemgi murranguperioodidel, eeskätt majanduslikud ja sotsiaalsed. Rahvakultuuri muutumine põhineb alati innovatsioonidel, uutel nähtustel, mille levimise eelduseks on majanduslikud tegurid, vastuvõtjate võimalused, kuid teisalt ka informatsioon ja levimiskanalite olemasolu uuenduste vahendamisel.

Töö teises peatükis keskendun kudumismaterjalide valmistamisele, kolmandas kangakudumise eeltöödele, neljandas kangakudumisele ja viiendas viimistlemisele. Töö etteantud mahus püsimiseks, ei käsitle kangaste värvimist, kangakudumisega seotud uskumusi ja kombestikku puudutan põgusalt.

1. Ajalooline taust

Võrumaa on kultuuripiirkond Kagu-Eestis ja hõlmab praeguse Võru, Põlva, Valga ja Tartu maakonna alasid. Põhjas piirneb ajaloolise Tartu- ja Mulgimaa, lõunas ja läänes Lätimaa, lõunas ja idas Setumaa ning Venemaaga.

Joonis 1. Vana Võrumaa kaart (Allikas: Külauudis)

Põhjasõja (1700–1721) käigus läks 1704. aastal Võrumaa Moskva tsaaririigi võimu alla. Põhjasõja järel valitses kogu Mandri-Eestit Vene Keisririik, keisrinna Katariina II käsul moodustati 1783. aastal, koos Võru linna asustamisega (1784), Tartumaa lõunapoolsetest aladest Võru kreis. Kreisi kuulus kaheksa kihelkonda: Hargla, Kanepi, Karula, Põlva, Rõuge,

Räpina, Urvaste ja Vastseliina kihelkond. Sellest ajast alates pärineb ka võrukete osa identiteedist - nende kihelkondade piirides käsitletakse tänini võrukete keelepruuki ja traditsioonilist kultuuri. Asustuspildi kujunemist mõjutasid enim looduslikud olud - mäGINE metsade- ja sooderohke maastik soodustas hajaasustuse tekkimist. Sumbkülad olid iseloomulikud tihedama asustusega aladele. Peamiselt tegeles rahvas põllumajandusega, Peipsi ääres oli oluline ka kalapüük. Võrumaa rahvastik oli nagu mujalgi Eestis valdavalt paikne. 1920. aastal algas Võrumaa piiride muutmine, Valga linn arvati Eesti riigi koosseisu. Moodustati uus Valga maakond, mille koosseisu liideti osa Karula ja Hargla kihelkonnast. 1922. aastal liideti, seoses Petseri maakonna loomisega, Võru maakonnaga Luhamaa nulk, mis oli setude asuala. 1925. aastal viidi osa Räpina kihelkonnast Tartu maakonna alla. 1950. aastatel moodustati eraldi Põlva rajoon, mille järeltulijaks on Põlva maakond, kuhu kuulub osa ajaloolisest Võrumaast. (Rahvakultuuri Keskus)

1861. aastal kaotati Liivimaal teoorjus, talupojad said isikuvabaduse, kõrvaldati elukohta vahetamise piirangud, neil tuli nende poolt haritav maa välja osta või said neljandiku sellest maast ostmata. 1868. aastal kehtestatud seaduse järgi lõpetati teorent ja mindi üle raharendile. Riik kergendas väljaostu, võimaldades selleks pikaajalisi laene. (Zetterberg 2009, lk 282 - 285) Valdav osa talusid osteti võlgu ja see eeldas talupoegade ettevõtlikust raha hankimisel. Lõuna-Eesti tähtsaimaks müügiartikliks kujunesid linasaadused. 1861. aastal alanud Ameerika Kodusõda jättis Euroopa tekstiilivabrikud ilma toorainest – puuvillast. See asendati kiiresti kohapeal kasvava linaga. Lõuna-Eesti madalama viljakusega mullad, suhteliselt jahe kliima ja pikad suved soosivad linakasvatust. Kasvav nõudlus tõstis lina hinnad kõrgeks ning linamüügist sai talupoegade peamine sissetulekuallikas, mis võimaldas talusid välja osta. 1880. aastate keskpaigas oli Liivimaal lina all 11-18% talupõldudest. 19. sajandi lõpuks oli 86% Lõuna-Eesti taludest välja ostetud (Zetterberg 2009, lk 285). Linamüük aitas ka renditalunikel toime tulla: „*Miä rohkõp sai linnu müvvä, tuu oll parõmb. Kost tuud rindiraha sõss moodo sai neh...Linust neh oll tuu saak.*“ (Kaal . 2005, lk 54).

Talude päriksostmine tõi Võrumaale jõukaid mulke ja lätlaseid. Gustav Matson (EA 59, lk 67, 68, 276) kirjutab: „*Tulles on kõik täisealised mulgid kandnud rahvarõivaid, Võrumaal kanda neid ei saanud. Esimesed taluostjad, kes tulid mulgi särkides, aeti kõrtsis kotti ja tehti peksu. Kohalik rahvas oli vihane, et nende kohad läksid võõrastele. Ka hiljem ei kandnud mulgid käimiseks rahvarõivaid, sest ei tahtnud silma paista. (...) Ainult mulkide väga peenest*

villasest korrutatud lõngadest kirjatud kindad on meeldinud Sänna rahvale. (...) Ennem sai vahet teha mulgi ja võrukeste kindakirjade vahel, nüüd on kirjad nii segi, et ei saa midagi aru.“

Eesti talurahvas kandis sel ajal veel omakootud kangasteist rõivaid, siiski üha enam hakati kandma pidulikel puhkudel vabrikuriideid. Mehed kui liikuvam osa külarahvast võtsid linnamoe omaks juba 19. sajandi keskel. Naisterõivas tegi läbi mitmeid üleminekuvorme. Rahvariie taandus kõige kiiremini suuremate linnade ja käsitöökeskuste läheduses. Nii läksid Põhja- ja Kesk-Eesti naised moerõivastusele üle 19. sajandi kolmanda veerandi jooksul, kuna Lõuna-Eestis peeti traditsioonidest kinni veel 20. sajandi alguseski. (Vahtre 2010, lk 139) Naabrite lätlaste rõivastusest on saanud mõjutusi Rõuge ning eriti Hargla ja Karula kihelkonna rahvas. Ühisjooneks on valged või helehallid villaseid ülerõivaid. Naised õppisid siin lätlaste eeskujul kuduma läbivillaseid võid, mida kutsuti *lätilapilisteks vöödeks*. (Piiri 2015) Lätlased, kes 19. sajandil talusid päriseks ostsid, kandsid suurelt osalt vabrikurõivaid, vaid naiste rõivastuses olid üksikud detailid kodus valmistatud. *“Lätlaste omapäraks olnud kohalike eestlaste arvates välise toreduse tagaajamine samal ajal kui nad majanduslikult ei olnud eestlastest jõukamad.*“ (EA 56, lk 87-90; EA 59, lk 236). Läti Vidzeme piirkonna kudumistööstusest jõudis Eestisse laatade kaudu mitmekesine kudumite valik. Seal laialt levinud drelltehnika kudumine kodunes Eestis mõningasel määral (Konsin 1979, lk 9).

Vene Keisririigi ääremaal elanud setusid palgati Võrumaal hooajatöödele. *„Maaharija seto es olõ, käve hannagõldõh pottõga, värmiga, seebiga, räbalidega ja kõgõga, mis kätte sai. Nuurrahvas kaupliva hinnä kõik eestläiste ja lätläste mano palgalistes, kes sulasõs, tütrekus vai karja. Eestläne ja lätläne, nee siss olliva maatsungja ja elätiva loodrõtt naabrirahvit.*“ (EMSUKA KT0245, lk 32). Setumaal kanti rahvarõivaid veel 20. sajandi alguses. Varasemast ajast levisid vene rahvarõivaste kaunistuste eeskujul Võrumaal punasest puuvillasest nn *maagelõngast* valgele linasele riidele sissekootud või tikitud kirjad. Võrumaa naiste särkidel aga kitsama kirjatriibuga varrukapäräl. Mujal Eestis kohtame varrukate kaunistusi ainult värvlitel. Venelaste rõivastusest võeti üle üleriiete kaunistamine kaaruspaelaga, see komme levis lõunapoolsele Tartumaale, mulgi aladele ning Pärnumaalegi. (Piiri 2015) Kagu-Eesti mehed kandsid, vene rahvarõivaste eeskujul, särki pükste peal. Püksid tehti pikemad kui põhjapoolses Eestis, püksisäärtele tõmmati põlvini ulatuvad sukad või kaeti sääred mähisega. *Tuhandevoldiline* või *sajapuusaline* meeste pikk-

kuue mood võeti üle valgevenelastelt Riias vooris käigus nähtu põhjal. (Voolmaa 1966, lk 118, 128)

Oluline uuendus talupoegade elus oli eluruumide ja nende sisustuse muutumine. 19. sajandi keskpaigani oli rehielamu püsinud sajandeid muutumatuna – rehetuba oli ainus köetav eluruum, korstnata, väikeste klaasimata akendega, seal elasid ja töötasid koos erinevad põlvkonnad ja kuhu külmal ajal toodi sooja väikeloomi. 19. sajandi viimasel veerandil, kõrvuti uute küttekollete ja kambrite ehitamisega toimusid muutused elukorralduses, ruumide kasutamises ja sisustamises, elamu- ja kodukultuuris valitses linnastumise tendents. Talutubade interjöörides hakkasid levima voodikatted, põrandariided, ilukäterätid, veidi hiljem ka aknakardinad, päevatekid, kummuti- ja laudlinad, seinavaibad. Tekstiil omandas põlisrahva eluruumides silmapaistvama rolli kui varem. (Pedak 2008, lk 25)

Kuni 19. sajandi keskpaigani iseloomustas maakäsitööd selle tegemine toiduainete eest ja paikkondlik piiratus. 19. sajandi teisel poolel jagunes eesti maarahvas mitmesse kihti. Üle 40% rahvastikust moodustasid taluperemehed koos pereliikmetega. Kolmandiku moodustus maata rahvast, kes kuulusid kas talusulaste ja -teenijate või mõisasulaste ja -teenijate hulka. Ligi veerand maarahvast olid omal käel tegutsevad vabadikud ja käsitöölised, kes elasid enamasti rendikohal ja elatusid väikesest maalapist mõisa ääremaadel ja osalisest palgatööst. (Vahtre 2010, lk 132-133, 163)

19. sajandi teisel poolel kasvas mõisa- ning külakäsitöölise arv, seoses majanduselu positiivse arenguga tekkis elanikkonnal rohkem võimalusi nende tooteid ja teenuseid tarbida. Algas käsitöölise koondumise alevikesse. Alevikesse koondusid maaelanikud, kes ei tegelenud põlluharimise, karjakasvatuse, metsanduse ega kalandusega, Võrumaal moodustasid nad 1897. aastal 17,5% maaelanikkonnast. (Vahtre 2010, lk 202). Võrumaal oli alevike tähendus väiksem, sest neid oli vaid kaks, Võõpsu ja Antsla. Peipsiäärne Võõpsu oli tihedalt seotud Räpina paberivabrikuga ja Antsla tekkis pärast Valga – Pihkva raudtee ehitamist aastal 1889 (Talve 2004, lk 51). 1881. aastal tegutses Eestis maal ligi 23 000 käsitöölise, neist rõivastuse alal 10 232, riidevalmistamisel 2322. Kangrud omandasid alevikäsitöölise hulgas kindla positsiooni, nende tellijaskonna moodustasid ümbruskonna maarahvas (Konsin 1979, lk 9). Kangruid leidis ka meeste hulgas (EA 58, lk 164). Masintootmise mõjul ja elulaadi linlikumaks muutudes hakkas tavapärase kodune käsitöö vähenema ja muutuma, lähenedes linnakäsitööle. Enam polnud eesmärk toodete vahetamine, vaid pigem toodangu müük raha eest turgudel ja laatadel. Oma tarbeks tehtavat lihtsat kodust

käsitööd viljeldi Eestis ja kogu maal 19. sajandi lõpuni ja hiljemgi. (Vahtre 2010, lk 163-164)

Kutselisele ja kodukäsitööle kujunes võistlejaks odav vabrikutoodang, mõnel pool ka 19. sajandi teisel poolel elavnenud kodutööndus ehk paikkondlik väikekaubatootmine. Viimane kujutas endast käsitöö tegemist müügiks või vilja vastu vahetamiseks, pakkudes liselatist viletsa ja vähese põllumaaga metsanurga talupoegadele. Kodusest ja külakäsitööst võrsunud kodutöönduslikku käsitööd tehti külade kaupa, Võrumaal oli tuntud Tallima kangruküla. (Vahtre 2010, lk 164)

Kagu-Eesti tähtsaima kodutöönduskeskuse Haanja valla olud – kehv põllupinnas, vähene puitmaterjal ja väikesed talukohad – sundisid talupoegi leidma võimalusi liselatise teenimiseks. Peaaegu iga talunik oli ühtlasi käsitöeline. 19. sajandi alguses, Haanja kodutöönduse õitseajal, olid kuulsad piibupeade nikerdamise kõrval, kübarategemine ja kangakudumine.

Sajandi lõpus algas kodutöönduse taandareng, üksikuid meistreid veel leidis, kuid mitte enam tervete külade kaupa, nagu varem. (Viires 1960, lk 255-256) Ka ei käidud enam taludes talviti villu vatkumas. Peenema ja ühtlasema villa saamiseks mindi 19. sajandi III veerandil ka Kagu-Eestis üle kraasimisele (Konsin 1979, lk 17; EA 58, lk 15; EA 117, lk 197, 237). Samasse aega jääb ka Tallima küla kangrutöö lõpp, kust siiski jäid üksikud naised uue sajandi algul laatadel kangastega kauplema.

Piibumeistrid läksid piibuvalmistamiselt linamasinate ja vokkide tootmisele üle 1880. aastate paiku. (Viires 1960, lk 259) Võrumaal valmistati peamiselt püstkonstruktsiooniga minimaalselt kolme rulliga linaajamise masinad (Pensa 2016, lk 39). Kuna Võrumaa ja Setumaa olid linakasvatuses kõige tootlikumad, siis neis piirkondades valmistati ja kasutati ka kõige enam hobujõul töötavaid seadmeid (Pensa 2016, lk 96).

Haanja vallast mäletatakse nelja vokkseppa, kellest kuulsaim Jakob Rebane (1863-1941) Leoski külas suutis elatuda käsitööst ja palgata põllutööde tegemiseks sulaseid. Vokkide peaturuks oli Venemaa Pihkva kubermang, Eesti alal piirdus müügiring peamiselt Võrumaaga. (Viires 1960, lk 259, 261) Kanepist on teade: „*Vanast oll vokitreialiid pallo*“ (Kaal *et al.* 2005, lk 235). Ning Rāpinast: „*Mitmõsugutset vokke mii ümbrüseh es olõ, kõik olliva hariliku voki, Kasaritsa meeste tettõ ja ostõteva Võro laadolt. Na massiva nii ümbre*

kolm ruuble tükk.“ (Kaal et al. 2005, lk 293) Kusta Lukk kirjeldab 1955. aastal: “(...) *Valmistatud vokka müüdi suurel hulgal Petserimaale, sest seal kasutati kitsavarsi rohkem kui mujal, vokka oli seal u 50 a. tagasi uudsuseks.*“ (EA 58, lk 162). Lõuna-Eesti laataladel käisid kaubitsemas ka läti vokimeistrid (Konsin 1979, lk 19). Taanduma hakkas linamasinate ja vakkide tootmine seoses linavabrikute ja teiste tekstiilitööstuste rajamisega. Seejärel seoses Ameerika taastumisega Kodusõjast (1861-1865), mille tulemusena suurenes puuvilla sissevedu Ameerikast Euroopasse. Lina tähtsus vähenes ka seetõttu, et tööstuse areng muutis puuvilla tootmise lihtsamaks ja odavamaks.

19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses Eestis asutatud linavabrikud, mille tooraine hangiti põhiliselt kohalikelt tootjatelt, olid: 1851 linavabrik Narvas (Venemaa linatööstuse esirinnas), 1899 Leevaku villa- ja linavabrik, 1896 Valga köie- ja linavabrik, 1909 Mõisaküla linaketrusvabrik, 1911 Rakvere lina- ja takuketrusvabrik, 1912 Viljandi linaketrus ja –kudumisvabrik, 1913 Halliste toorlinavabrik, 1914 Abja linapuhastus- ja ketrusvabrik. (Vahtre 2010, lk 151-156). Üha enam hakati kasutama ka villa töötlemiseks vesiveskeid. Enne I maailmasõda oli talurahva tellimusi täitvate villaveskite arv 100 ringis, neist kolmveerand asus Lõuna-Eestis, kus villa kraasiti, kedrati, vanutati, värviti ja vahel ka kooti (Vahtre 2010, lk 156). Võrumaal oli 1926. aastal 28 villa- ja värvikoda, nendest 8 asusid Urvaste kihelkonnas (Võrumaa 1926, lk 18).

Lühikest aega kestnud kodutöönduse arengule kujunesid piduriks lihtne kodukäsitöö tehnika, erilise kunstipärata toodang ja rutiinne tööjaotus, mis seisnes külade kaupa tooteliikide spetsialiseerumises ega võimaldanud kaua vastu panna tööstuslikule pealetungile. Odavate tööstuslikult toodetud tarbekaupade ilmumisega algas nii linna- kui ka maakäsitöö pidev taandumine.

Vastukaaluks rahva käsitööoskuste allakäigule võeti ette katseid kodust käsitööd – eriti naiskäsitööd uuesti ausse viia. Siin olid eestvedajateks algul baltisaksa, seejärel ka eesti põllumeesteseltsid, ergutades käsitööharrastust näituste ja kursuste kaudu. (Vahtre 2010, lk 164). Laiemalt käsitleb naiskäsitöö arengut Erika Pedak 2008 aastal välja antud raamatus „Eesti professionaalse tekstiilikunsti sünd ja kujunemine 1940. aastani“ (Pedak 2008). ERMi Etnograafilise arhiivi andmeil kangakudumiskursustel õppinud Võrumaa kangrud olid: Ida Sock – Võru kursustel (EA 58, lk 170, 176, 250), Hilda Punn – Antsla kursustel (EA 58, lk 176), Elli Nool – Tartu Naisseltsi kudumiskursustel (EA 59, lk 85), Mari Udras – Eesti

Põllumeeste Seltsi kursustel (EA 59, lk 250, 253, 284), Leena Vaher – Otepää kangrukoolis (EA 59, lk 336-339). Kudumiskoolide ja kursustega hakkasid levima maarahva hulgas tehniliselt täiuslikumad *soome* kudumisteljed, mis võimaldasid kududa keerulisemate mustritega ja laiemaid kangaid (Kuma 1976, lk 9). Kursustel lähtuti vanadest värvidest ja mustritest, kuid ajakirjanduse vahendusel levima hakanud käsitööajakirjade ja tihenendud väliskontaktide mõjutusel, võeti kasutusele mustrid ja tehnikad, mis olid levinud mujalgi. Kihelkondadele omased värvi- ja mustrialhendused taandusid. Vaatamata eeskujudele ja üleskutsetele oli 20. sajandi alguseks rahvarõivaste kandmine suuremas osas Eestis taandunud. Siiski kooti kodudes veel kõike maaelus vajalikku: jalarätte, põhu- ja viljakotte, voodilinu, käterätte, pesukangaid ja rõivakangaid, kuid rahvusliku omapärata. (Mälksoo 1973, lk 4) 1920. aastail kasutati Võrumaal vabrikukangaid endiselt vähe. Kodukootud kangaste valmistamises oli eriti visa Haanja kant. Sellal linna kooli saadetud maalapsed kandsid kodukootud rõivaid. (Voolmaa 1966, lk 129)

Kuni 1870-ndate aastateni kasutati ostukaupu Võrumaa kihelkondlike elanike rõivastuses peamiselt lisandite ja kaunistustena (kaarusnõör pikk-kuubedel, tanulindid, ehted). 19. sajandi lõpul ja 20. algul vabrikutoodete osatähtsus suurenes. Sitsi osteti naiste suviste jakkide ja villast peorõivaste valmistamiseks. Lõimeks hakati kasutama ka poest ostetud odavat puuvillast lõnga. (Voolmaa 1966, lk 120, 121) Linnas osteti pearätid ja meeste peakatted (EA 36, lk 899). Põlled laadalt (EA 59, lk 234). Riiast toodi pehmet nn *riialõnga*, millest kooti kindad ja sallid (EA 59, lk 328)

Poode ehk kauplusi 19. sajandi algupoolel kõrvalistes maakohtades ei olnud. Kauba eest hoolitsesid mõisad ja rändkaupmehed; seda saadi ka linnast, kus oma talusaadusi turustamas käidi. Kaubitsemiskohtadena toimisid mõisnike rajatud ja hallatud maakõrtsid, millest 1900. aastal enamik suleti. 19. sajandi esimesel poolel hakkas tekkima talurahvapoodide võrk. Lihtsakoelised talutaredes asuvad poed olid ka põllumajandussaaduste kokkuostupunktid. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses, seoses majandussidemete arenguga, kasvas kaupmeeste ja kaubandusettevõtete arv. 1913. aastal oli 129 elaniku kohta üks kaubandusettevõte.

19. sajandi teisel veerandil turg mitmekesisustus ja elavnes, eriti laadakaubanduse osas. Enamik laatu peeti sügisel ja kevadtalvel. Kui harilik turg kattis kohalikke vajadusi, siis laat

kergendas eripiirkondade kaubavahetust. Pärnu, Kuressaare, Valga, Võru ja Tartu kaubanduslikud sidemed olid tihedamad Riiga kui Tallinnaga.

Foto 1. Võru turuplats (*Allikas: muis.ee VK F 451 F/n*)

Laadapaikade ja peetud laatade arvu eesotsas olid Tartu-, Võru- ja Pärnumaa (*foto 1*). Uued laadakohtad asetsesid väljaspool linnu, Võrumaa tuntuimad laadad olid Rõngu-Kirepi, Vastseliina, Lindora ja Hauka laadad. (Vahtre 2010, lk 178-182) 1926.aastal toimus Võrumaal 96 laata (Võrumaa 1926, lk 19). Võrulased käisid ka Tartu ja Petseri laatadel (EMSUKA KT0245, lk 31-38; KKIMT0113, lk 43-44). Laiemad kaubanduslikud suhted võimaldasid kutselistel ja kodukäsitöölistel müüa tooteid raha eest, hankida toormaterjali ja uusi töövahendeid. Need omakorda tõrjusid kõrvale vanad rahvapärased tööriistad ja töövõtted.

Veel 20. sajandi algulgi rändasid maal ringi kastikaupmehed e *harjuskid*. Valdavalt Pihkva kubermangust ja Sise-Venemaalt pärit rändkaupmehed müüsid taludes ja laatadel pudukaupa (nõelad, puuvillased niidid, paelad, lindid, riidevärv, klaaspärlid jms) ja ostsid kokku või vahetasid oma kauba vastu hobusejõhve ja seaharjaseid. Oodatud olid setu rändkaupmehed, *potisetud*, kellelt osteti savinõusid, seepi, kasetõrva, vaskvitrioli ja eeterpiiritust – kas raha eest või vahetuseks kaltsude ja vanade riiete vastu, mis viidi Räpina paberivabrikule. (Vahtre 2010, lk 132). Avinurme meistritelt osteti sarju ja sõelu. Vene puukaubast osteti lusikaid ja värvitud puukausse. (Viires 1960, lk 259)

2. Kudumismaterjalid

19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul olid kudumite põhimaterjaliks lina ja vill. Kanep omas kodumajanduses väikest osatähtsust. Seda külvati põhiliselt Lõuna-Eestis, koduse kotiriide ja nõöri valmistamiseks. (Kuma 1976, lk 6) Puuvillast lõime ja niiti hangiti laatadelt, poodidest või *harjuskitelt*. Peenemat villast lõnga toodi Riiast, seda nimetati *riialõngaks*.

2.1. Lina

Sel perioodil kujunes linakasvatuse keskuseks Lõuna-Eesti. Lina külvati nii enda tarbeks kui ka müügiks. Kuni Narva linavabriku asutamiseni (1851) puudus Eesti linal suurtööstuslik tarbija ning seda eksporditi Pärnust valdavalt Portugali, veidi ka Inglismaale ja Prantsusmaale. Pärnu kaupmeeste lina kokkuostjate võrk hõlmas kogu Lõuna-Eesti, ulatudes Põhja-Lätti ja Pihkvamaale. (Vahtre 2010, lk 184)

1870. aastaist, pärast Ameerika Kodusõda (1861-1865), hakkas taas Ameerikast puuvilla ja nisu Euroopasse tulvama. I maailmasõja (1914-1918) ja Vabadussõja ajal (1918-1920) oli linakasvatuses mõõn, sest vabrikud tootsid sõjamaterjale ja mobilisatsiooni tõttu valitses meestööjõu puudus. Eesti Vabariigi ajal lina tähtsus taastus ja püsis kuni 1930. aastateni, mil arenenud karjakasvatus linakasvatuse kõrvale tõrjus. II maailmasõja ajal oli linakasvatuses pea täielik seisak. (Jääts, Grauberg, Rattus 2003, lk 19)

Lina on linataime niinest saadav kiud. Lina kiukimbud asetsevad varre väliskoore ja puitunud südamikü vahel. Linavarre keskmine pikkus oli 60-80 cm. Kiulina külvati

varakevadel. Lina koristamist alustati 100-120 päeva pärast külvamist ja lina töötlemine kestis tavaliselt kuni küünlapäevani (2. veebruar).

Põhjalikult käsitleb lina töötlemist Margit Pensa magistritöö „Lina töötlemine 20. sajandi esimesel poolel Eestis ja selle protsessi taasloomine“ (Pensa 2016).

2.1.1. Lina kogumine

Räpinast pärit murdetekst kirjeldab lina kitkumise algusaega: „*Kakma naate jo mõnikõrd sõss, ku lina oll poolõstsaani är laasonu.*“ (Kaal *et al.* 2005, lk 103). Kitkuti kummardades, vasaku käe peale pandi peotäied ühepikkuste juurtega linavarred ja põlve peal seoti need linavartega peoks (*ibid*, lk 13,76). Linapeo läbimõõt oli 6-7 tolli (1 toll on 2,54 cm) (Kaal *et al.* 2005, lk 103). Päevas kitkuti 150-200 peod (EMSUKA KT0225, lk 56).

Pärast kitkumist kupardasid mehed linapeod nurme servas linaraatsiga (Kaal *et al.* 2005, lk 13, 98). Kagu-Eesti erines kõigist teistest piirkondades, kus suuremal või vähemal määral lina kasvatati. Kuparde eemaldamisel hoidis sinne linaharija käes töövahendit ehk raatsa, mujal hoiti kupardamisel käes linapeod. Seetõttu olid Kagu-Eestis, eriti Setumaal kitkutud linapeod enam mitte peo mõõtu, vaid moodustasid terve suure sülemi. (Pensa 2016, lk 96; Kaal *et al.* 2005 lk 76, 104; EMSUKA KT0225, lk 57) Siiski on Võrumaalt ka teateid, kus mehed kammisid linapeod linasugemise harjast läbi. Linasugamise hari e *linaraats* koosneb paksemast lauast valmistatud alusest ja selle külge kinnitatud, sepa poolt valmistatud raudpiidest (Kaal *et al.* 2005, lk 158; EA 117, lk 45). *Linaraats* toetus, kas vastu puud, või kolmeharulisele raatsipingile (Kaal *et al.* 2005 lk 13, 18). Täienduseks Margit Pensa magistritöö (Pensa 2016, lk 32) linakupardamisprotsessi taaslustamise peatükile, kus töö autor leiutas kõrgema puki linade kupardamiseks on ERMi Etnograafilises arhiivis teade – linaraats tõsteti nii kõrgele, et polnud vaja üles küündida ega kummardada (EA 117, lk 47). Mõnikord eemaldati kupardamisel linapeo pikemaks jäänud vartelt seemnekuprad selleks kohandatud vikatiga (*kuprõväits*), mähkides vikati terale ümber nartsu (*ibid*, lk 31).

Linu kitkuti 2-3 nädalat (Kaal *et al.* 2005, lk 43). Enamasti kitkuti lina oma perega, vahel võeti ka päeviline abiks (Kaal *et al.* 2005, lk 13). Kui linavars küpses soojas kiiresti ja oli üleküpsemise oht, kutsuti appi talgulised. Võrumaal laialdaselt levinud linatalguid alustati laupäeva ja pühapäeva pärastlõunal ning need kestsid südaööni. Naised kitkusid, mehed sugasid ja poisikesed näitasid tõrvikutega valgust. Talgulistele pakuti võileibu, saia, putru

või klimbileent. Et töö lõbusamalt kulgeks pakuti vahel õlut ja viina, põllul oli pillimees ja talgud lõppesid südaööl tantsuga. (*Kaal et al. 2005*, lk 17, 44, 103-104, 501, 521)

2.1.2. Lina eeltöötlemine

Linakiudude eraldamiseks varrest pandi kupardatud lina ligunema seisva või aeglase läbivooluga veekogusse. Seisvas vees jäid linad rohelised, jões ja järves valged. (*Kaal et al. 2005*, lk 52, 76, 104) Sõltuvalt vee temperatuurist kestis leotamisprotsess viiest päevast kolme nädalani (*Kaal et al. 2005*, lk 18, 104). Linavars oli edasiseks töötlemiseks valmis siis, kui seda murdes on näha, et linakiud lööb linaluu küljest paari tolli ulatuses lahti. Teine võimalus oli võtta leos olnud linavars, suruda sellest pallike ja panna see tagasi vette – kui pall vajus vee alla, oli paras aeg lina leost välja võtta (*Kaal et al. 2005*, lk 104). *Kasteliugu* e kastega leotamist kasutati Võrumaal harva.

Mehed viisid leotatud linavarred kuivamiseks ja pleekimiseks kõrepõllule, kus naised need laiali laotasid. Kuivanud lina riisuti üles, seoti vitsaga kubudesse ja veeti koju varju alla. Linad pandi rehetares parsile püsti, köeti reheahju, kuni need kuivaks said. (*Kaal et al. 2005*, lk 17) Rehetoas kuivatatud linal murti varred katki lõuguti e *kolgitsa* või linamurdmismasina e *hurgal*, *linamassindamise massiini* abil (*Kaal et al. 2005*, lk 32,52,77). 19. sajandi lõpus võeti kasutusele käsitsi ja hobujõul töötavad linamurdmismasinad (*Kaal et al. 2005*, lk 32, 52, 77). Murdetekstidest leiab tööprotsessi kirjeldusi nii käsimasina kui hobujõul töötavate masinate kohta (*Kaal et al. 2005*, lk 32, 52, 76, 105). Vahel korraldati linakolkimistalguid või käidi niisama abis (*Kaal et al. 2005*, lk 53, 502). Linad pidid kolgitud saama mardipäevaks, kes veel jõulude ajal lina kolkis, seda peeti laisaks (*Kaal et al. 2005*, lk 106).

Pärast linavarte murdmist lina ropsiti e *rabati* luudest puhtaks ropsimõõga ja -jalaga. Ropsimisega eemaldati kiudainest linaluud, linatakk ja katkenud kiud. Kagu-Eestis kasutati valdavalt kahepoolse teraga laia labaga mõõku (Pensa 2016, lk 42). Ropsimõök e *rapai* tehti kase või vahtrapuust, alguses löödi pakust kirvega välja, pärast töödelti hõõvliga üle (*Kaal et al. 2005*, lk 187). Linakolget hoiti vasaku käega ropsijalal e *präänitsal* ja ropsiti paremas käes hoitava ropsimõõgaga. Vanemaks ropsimisviisiks peeti, ühe teate järgi, põlvelt ropsimist (*Kaal et al. 2005*, lk 77; EMSUKA KT0225, lk 61).

Enamasti mehed kolkisid ja naised *rabasid* (*ibid*, lk 32). Naised valisid linu *rabades* välja kangaste valmistamiseks parema kiuga peod (EA 59, lk 87). Päevas rabati keskmiselt *pund* e 8,2 kg linu, tubli rabaja isegi 2 *punda* (EMSUKA KT0225, lk 61). Võrumaa taludes käisid linu rabamas ka setud, kellele tasuti toiduga ja *punna* rabamise eest 10-15 kopikat. (Kaal *et al.* 2005, lk 77)

Enne ketramist lina kammiti e *soeti*. Kammimisel toimus linaluude ja taku lõplik eemaldamine. Linapeod läbi linaharja piide tõmmates eraldati takud e *paklad* peenemast linakiust. Kahe padjaga linaharjadel paiknevad rauast piid ühes padjas hõredamalt, teises tihedamalt. Linahari seoti kõitega pingi külge (Kaal *et al.* 2005, lk 14; Kenk 1986, lk 4; EMSUKA KT0225, lk 63). Linapeo mähiti ümber käe ja soeti üks ots, seejärel samamoodi teine ots (Kaal *et al.* 2005, lk 268). Lõuna-Eestis ei tõmmata iga linapeod harjastest lõpuni läbi, vaid jäetakse ots tegemata ning peale kaht–kolme korda sugemist tõmmatakse linapeo lõplikult harjastest läbi. Harjamist alustatakse linapeo keskelt, liikudes otste poole. (Pensa 2016, lk 53) Alguses soeti linaharjal hõredama otsaga ja saadi jämedad takud – *otsikesed* ehk *otsmise pakla*, *otspakla*, *otsmatsõpakla*. Tihedama otsaga sugedes tulid peenemad takud – *laatsikesed* ehk *laasikpakla*, *laasikatsõpakla*, *laaskpakla*. (Kaal *et al.* 2005, lk 14, 77, 291, 258) Lõpuks takud kammiti peaharjaga, sealt eraldunud takke nimetati *suikadse pakla* (EA 58, lk 13). Pikakiulisest linast kedrati linast lõnga, lühikiulisest karmimat takulõnga. Rõivakiuks valiti tugeva kiuga pehme valge lina (EMSUKA KT0225, lk 63). 4-5 salgust soetud linast keerati pingil kiht kihi haaval tihedalt rullides koonal e *kurst*, *kuutsel*. *Taku- ja linakurstid* köideti kahekaupa kokku, aeti nõõrile ja riputati seinale naela või konksu otsa. Seal kuivasid linad kuni ketramiseni. (Kaal *et al.* 2005, lk 246, 268, 290; EA 117, lk 155; EA 58, lk 14) Kudumiseks võeti talus kolm-neli *punda* linu, iga naine võttis talveks kududa 1-3 *punda* (1 *pund* on u 8,2 kg) linu (Kaal *et al.* 2005, lk 268, 290, EA 58, lk 17). Takukoonlaid hoiti korvis või kotis (EA 58, lk 14).

2.2. Vill

Kuni 19. sajandi keskpaigani kujunesid lambatõud looduslikult, ilma inimese sihipärase sekkumiseta. 1820. aastail hakati mõisates kasvatama Hispaania päritolu meriino peenvillalambaid, keda ristati ka kohaliku maalambaga. Peenvillalambad hakkasid talurahva hulgas levima 19. sajandi teisel poolel, samal ajal hakati ka laiemalt kasvatama lihalambaid. Lihalammaste kasvatamine oli seotud sajandi lõpu poole peenvilla hinna langemisega -

Austraaliast oli saanud võimas meriino lambakasvatuse riik, mis viis peenvilla hinna maailmaturul alla. Järjekindlam tõuaretus algas Eesti iseseisvuse päeval 1920. aastail, mille tulemusena sai lambakasvatases valitsevaks tõuks Eestis poolpeenvillaga eesti *tumedapealine maalamm* (Viires, Vunder 2008, lk 96). Peenvillalammaste levides tekkisid suured villalaadad Tallinnas ja Tartus, sealt said tooraine Sindi, Narva ja Kärkla kalevivabrikud. Lambanahku osteti kokku Peterburi jaoks. Eestis oli lambakasvatus rohkem levinud saartel, seoses villahindade langusega, loovutas ka seal 19. sajandi lõpus rohkem ruumi piimakarjandusele (Vahtre 2010, lk 179).

Eestis peamiselt levinud segatõugu lamba vill on jämedavõitu, villa pikkus kõikus 6-9 cm vahel. Villa säbaruse tõttu püsib põetud karvkate terviklikuna, seda nimetatakse villakuks. Olenevalt lamba tõust kaalub villak 1-3 kg. Esimest korda pügatakse lammast tavaliselt 8 kuu vanuselt. Kohalikku maatõugu lambaid põeti 3-4 korda aastas, kahekordset pügamist hakati laiemalt praktiseerima alles 20. sajandil, sest villaveskid ei tahtnud kedrata lühikest villa. (Konsin 1979, lk 14; Kaal *et al.* 2005, lk 128, 233, 246, 277; EA 117, lk 164, 165)

Keskmiselt peeti Lõuna-Eesti talus üle talve 10 lammast, lammaste arv sõltus talupere vajadusest villa järele. (Kaal *et al.* 2005, lk 127, 277; EA 117, lk 162) Talukarjas peeti ka teenijate lambaid, see oli osa nende palgast (KV 27, lk 65).

2.2.1. Villa kogumine

Lambad aeti kevadel peale jüripäeva (23. aprill) välja ja sügisel mihkclipäeva (29. september) paiku lauta tagasi. Enamasti pesti lambaid enne pügamist jõe, järve või tiigi ääres (Kaal *et al.* 2005, lk 127, 277, 291). Vahel ehitati jõkke ka spetsiaalne aedik (EA 117, lk 166). Lambad aeti kaelani vette, üks pesija hoidis lammast jalgade vahel kinni ja teised valasid kapaga vett peale ning hõõrusid villa puhtaks (Kaal *et al.* 2005, lk 233, 245, 277, 291). Kui looduslik veekogu oli kaugel, pesti neid ka kaevu ääres, kuhu valmistati pesemiseks ette sooja veega tünn (Kaal *et al.* 2005, lk 291).

„Keväjält poëeti noorõ kuuga nurmõ, sügüsel vana kuuga varru“. (Kaal *et al.* 2005, lk 128, 233, 277). Lammaste pügamine oli enamast naiste töö, mida tehti kolme – neljakesi (Kaal *et al.* 2005, 128, 278). Puhta villa saamiseks püüti lambad pügada ühe päevaga, Urvastest pärit teate järgi kulus pügamiseks üks ööpäev (EA 117, lk 170). Lammast keerati külili õlgede või

kanga peale, seoti jalad pehme villase paela või kangaribaga kinni ja hakati enamasti pea poolt kaela poole raudadega pügama (Kaal *et al.* 2005, lk 278; EA 117, lk 171). Vahel pügatikaela- ja kereosa villast eraldi kehvem kõhualuse- ja puusavill. „*Kunage es põetä lambal hannaotsa är. Kes hanna otsa ärpügi, tuu pügi villaõnnõ är*“ (Kaal *et al.* 2005, lk 234, 291).

Lambarauad e *pöeravva, püvviravva*, teritati vikatiluisuga, nendega lõigati ka juukseid (Kaal *et al.* 2005, lk 233, 258, 278). Pöetud lambale patsutati tagumiku peale ja öeldi „Paar poigõ ja pund villo!“ (Kaal *et al.* 2005, lk 292), sama sooviti ka pestud lambale (EA 117, lk 169).

Villa kvaliteeti hinnatakse kiu pikkuse, peenuse, puhtuse, läike, pehmuse, elastsuse, vastupidavuse järgi, vildistumise ja niiskuvuse järgi (Mälksoo 1945, lk 18). Pöetud villad sorteeriti – puusa-, kaela- ja kõhualuse villa peeti kehvemaks (Kaal *et al.* 2005, lk 234, 278, 291, 292). Kehvemast villast kooti naiste sukad, sest need said laudas sõnnikuga. Ilusamast villast kooti kõik paremad rõivad: naiste ja meeste kirikussemineku ning argipäeva sukad, seelikud, poistele püksid. (Kaal *et al.* 2005, lk 258, 278, 291) Kvaliteetseks peeti ka utevilla, millest kooti kindaid, sukki, seelikuid ja jakke (Kaal *et al.* 2005, lk 278, 292). Villu nimetati sõltuvalt pügamisajast *keväjetsi, keväjäne pügü* või *suvinõ, sügüsetse, sügüsene, kadrõnapügü*. Sügisest villa hinnati rammusamaks ja paremaks. (Kaal *et al.* 2005, lk 258, 278, 291)

Suvel lammaste seljas pestud villa enne kraasimist üle ei pestud (EA 117, lk 196; EA 58, lk 15). Sügisel porisel ajal või talvel külmaga, kui lambaid ei õnnestunud väljas pesta, pügati pesemata villak sooja vee ja seebiga puhtaks. Vastseliinast pärit teate järgi pesti eraldi mustemad kõhu ja puusavillad (EA 58, lk 15). Tuhaleeliste e *lipõga* villu ei pestud, kuna see muutis villa hapraks. Soojal ajal laotati pestud villad kärbisele (oksatüügastega 1-2 m pikkune tugipuu) ja tõsteti puuriidale kuivama, külmal ajal pandi sõelaga truubi kohale kuivama. Kuivanud vill nopiti sõrmede vahel lahti (Kaal *et al.* 2005, lk 234, 278, 292).

2.2.2. Villa eeltöötlemine

Linatööde lõppedes või ka juba nendega paralleelselt algas villade ettevalmistus ketruseks. Villakiu lahutamiseks on Eestis tuntud kahte viisi – villade vatkumist *semmipuuga* ja nende kraasimist käsikraasidega.

Villade vatkumisest on Paul Aristelt (1939, lk 67, 68) aastast 1939 artikkel „Lõuna-Eesti villavakmine“:

„Et just idas on vatkumine olnud üldisem kui läänes, siis peab arvama, et see tehnikaharu on Lõuna-Eestisse tulnud ka ida poolt laia Setumaa värava kaudu, kust on sisse voolanud palju muudki idakultuuri (...) Villavatkumise tehnika on Lõuna-Eestis pidanud kodunema juba tol ajal, kui vatkuma tähendas veel üldse ”löömist, peksmist“.

Rõuges 1856. aastal sündinud Marin Pettai kirjeldab villa töötlemist enne kraasimist: villad laotati puhtale põrandale laiali. *Nõõluss*’e valmistamiseks painutati kuuse ladvaoks kõveraks ja selle külge kinnitati keerdus kitsesoolikas. Selle vibutaolise tööriistaga peksti villu, kuni need lahedaks said (Kaal *et al.* 2005, lk 278). Urvastest 1864 aastal sündinud Katre Kängsepp kirjeldab villade peksmist kepiga, mida nimetati *vakmises*s (Kaal *et al.* 2005, lk 246). Villu vatkuti jahedamal aastaajal ja tavaliselt suuremaid koguseid. „Kuni 1860.-70.ndate aastateni Võrumaal üldine villade lahedaks tegemine semmipuuga vatkumise teel püsis möödunud sajandi lõpul veel vaid suhteliselt kehvast Haanjas, kus see käsitöö oli eriti juurdunud, nimelt olid Haanja kroonuvalla vähese maaga talupojad käinud varem villavatkumisega naabervaldadeski lisaelatist hankimas.“ (Voolmaa 1966, lk 120)

Käsikraasid e *käsikraassõ, käsikaarsi, kaarsõgõ* osteti laatadelt, need olid kasepuust valmistatud, *vaksa* laiused (*vak*s on väljasirutatud pöidla ja esimese v keskmise sõrme vahe pikkusmööduna), vasikanahast padi oli täidetud villaprahiga ja nahal olid terasest konksud (Kaal *et al.* 2005, lk 246, 292, 259).

Enne kraasimist villad pesti ja vahel nopiti mitut värvi villu segi. Halli värvuse saamiseks nopiti segi must ja hall vill. (Astel 1968, lk 240; Kaal *et al.* 2005, lk 234, 259) Eristati veel üht tooni – *hahk*. See on helehall toon, mis saadi lambavalgele villale üksikute mustade kiudude lisamisega. See on heledam kui helehall, aga mitte päris valge. „*Siss siäti nuu valgõ villa ja musta villa kokko ja tuust sai ahk lang*“ (Kaal *et al.* 2005, lk 279). Indigoga värvitud sinisele villale lisati enne kraasimist musta (EMSUKA KKIMT0478, lk 9).

Kraasimiseks kaetakse üks käsikraasidest õhukese villakihiga. Teise kraasiga villast üle tõmmates joonduvad villakiud enam-vähem paralleelseteks ja eralduvad üksteisest. Kraasimise käigus kantakse villa paar korda ühelt kraasilt teisele. (Luhamaa, Roos 2012, lk

13) Kui vill oli piisavalt ühtlaseks kraasitud, eemaldati villariba kraasidelt ja rulliti kokku. Seda pikliku kujuga kraasi laiust tuusti („...orava anna sugune tükk“) nimetati *harandiguss*, *harandusõ tuut*, *haradus*. (Kaal *et al.* 2005, lk 246, 278; EA 117, lk 189).

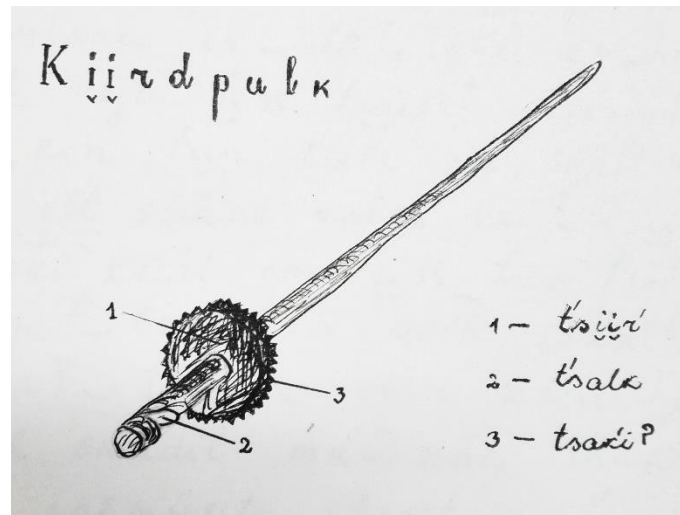
Richard Viidalepp käsitleb ajakirja „Eesti Keel ja Kirjandus“ 1941. aasta 4 numbris artiklis „Kollektiivtöö traditsioone Muhust ja Läänemaalt“ Läänemaal peetud talguid (Viidalepp 1941). Seal olid levinud muuhulgas ka kraasimistalgud, mille kohta Võrumaal ühtegi teadet leida ei õnnestunud. Pere tarbeks jõuti villad kraasida oma talu jõududega.

2.3. Ketramine

Ketramine on protsess, mille käigus kiud sirutatakse välja ja seotakse keerdude abil katkematuks lõngaks. Kõige algelisem vahend lõnga valmistamise juures on puidust kepike või konks, mille abil kiud lõngaks kedrati. (Matsin 2002, lk 16, 17) See valmistati oksaharuga puuoksast või taimevarrest. Konksu külge kinnitatud heiet ühe käega tõmmates keerutati teise käega oksavart või lükati konks vartpidi reie peal keerlema. (Luhamaa, Roos 2012, lk 23) Konksuga lõnga valmistamise kirjeldust minu allikatest leida ei õnnestunud. 1856. aastal sündinud Martin Pettai Rõugest ja 1866 sündinud Juuli Lepikson Räpina kihelkonnast küll kirjeldavad lühidalt oma vanaema lõngavalmistamist puupulgaga (Kaal *et al.* 2005, lk 268, 292).

Teiseks vanemaks ketrusvahendiks on kedervars. See koosneb enamasti puupulgast, mille ülemises otsas on lõnga kinnitamiseks väike konks või lihtsalt sakk ja raskusest, milleks on tavaliselt kas savist, kivist, metallist või luust keder. Selle vahendi levikuala ajas ja ruumis on väga lai. Kedervarrega saab teha tänu raskusele palju ilusamat, ühtlasemat ja tugevamat lõnga kui konksuga. (Matsin 2002, lk 18)

1868. aastal sündinud Leena Reedi Kanepist: „*Imä kül selet, et ku vokkõ es olnu, siss oll voki asõmalõ üts keeri olnu, sääre keeri, siss oll puusa pääl keerutõdu villu ja paklit.*“ Keeri tähendab keder. (Kaal *et al.* 2005, lk 235, 702) Põlvast *kirmega* lõnga valmistamise kohta leiab kirjelduse EMSUKA vihikust ESMT0205 lk 24, 1863 a. sündinud Ann Rammo vahendusel. Pikema kirjelduse kedervarrega lõnga valmistamisest Urvastest leiab EA 117 lehekülgedelt 202-206 ja lühemaid lehekülgedelt 29 ja 185. (*joonis 2*)

Joonis 2. Kedervars (Allikas: ERM EAp 247 EA 117, lk 204)

Kõiki kedervarrega lõnga valmistamist kirjeldavaid teateid saadab teave, et vastuse andjast vanem põlvkond on kedervarrega lõnga kedranud ja nende ajal seda enam ei tehta. Kohati säilis aga kedervars väiksema lõngakoguse või eriotstarbelise, peamiselt jämedama lõnga ketramisel veel 19. sajandi II poolel (Astel 1968, lk 243). Ulatuslikumalt oli kedervars kasutusel 19. sajandi lõpul Setumaal (Konsin 1979, lk 20).

Vokk jõudis Eesti linnadesse 17. sajandil ja sealt edasi maapiirkondadesse. Eestis kõige laiemalt levinud vokitüüp on kaldvokk; Võrumaal *seovokk*, *küüraga vokk*, *kits*, *kets*, selle kõrval tunti ka püstvokki (Konsin 1979, lk 18; Kaal *et al.* 2005, lk 235; EA 117 lk 201, 211). Ketramisega alustati mardipäeval. Igal naisel oli oma vokk, vokk kuulus naise kaasavara hulka. (Astel 1968, lk 246; KV 42, lk 12, 23, 81, 85). Ketramine toimus keset rehetuba. Päeval seisid vokid seina ääres või ruumipuudusest tingituna magamisasemel. Näiteks on üks teade Vastseliinast, kus 19. sajandi kaheksakümnendail aastail kedrati ühes talus kaheksa vokiga. (Habicht 1961, lk 59-60; Kaal *et al.* 2005, lk 235) Vokke valmistasid kohalikud meistrid, neid osteti ka laatadelt ning ringliikuvatelt kaubitsejatelt. Vokk maksis tsaariajal 3 rubla. (Konsin 1979, lk 19; EA 117, lk 215; EA 58, lk 165; KV 42, lk 127)

Ketramiseks tuli aega leida teiste tööde ja talituste kõrvalt, seetõttu kedrati ka öösel ja varahommikul (Kaal *et al.* 2005, lk 235, 268). Virk ketraja jõudis päevas naela linu kedrata (1 nael on 409,5 g) (EA 59, lk 179). Kui tikkimine oli karjalaste ja noorte tüdrukute töö, siis ketramine ja kudumine, kui suuremat vilumust nõudvad oskused, jäid vanemate naiste

hooleks (EA 59, lk 342). „*Linu ketrasid vanemad oskustega naised, takke rohkem algajad*“ (EA 59, lk 88). Urvastest on üks teade, kus lisaks naistele ketrasid ka mehed (EA 117, lk 235). Kui talu polnud välja ostetud, tuli lisaks kodusele ketramisele, tasuta ketramisega mõisatele osa rendiraha. Ketramiseks anti mõisa poolt materjal, mis kodus lõngaks kedrati (KV 42, lk 11). Kirikhärrale ehk õpetajale tegid kõiksugu töid leerilapsed. Harglast ja Kanepist pärit teadete kohaselt pidid leerilapsed kõstrile ketrama (KV 42, lk 81, 85). Kuueteistkümne aastaselts pandi tüdrukud leerikooli ja pärast seda oli aeg alustada veimevaka valmistamisega (Kaal *et al.* 2005, lk 266).

Vokk toodi aidast sisse ja ketramisega alustati mardipäeva paiku (EA 117, lk 30, 253, 227). Kuna pulmi peeti harilikult hilissügisel või talvel, tuldi sügiseti pruudi juurde kokku veimevaka valmistamise talguid pidama, Urvastes kutsuti selliseid tüdrukute õhtuid *tüütrikatsõ ohhtuteks*. Saun köeti soojaks ja sinna kogunesid vokkidega külanaised. (KV 42, lk 5, 13; EA 117, lk 30, 233) Vahel kutsuti ka meesterahvas ette lugema, lauldi, jutustati kangelasjutte, mõistatati mõistatusi, räägiti vanaaegseid jutte, kõneldi kodukäijatest (Kaal *et al.* 2005, lk 233; KV 42, lk 13, 52, 81, 128; EA 117, lk 234). Ühe teate järgi Rõugest: „*Käidi külas üksteise pool kordamööda ketramas – käuti istõlõ. Nii oli Venemaal. Aga vahest siingi*“ (KV 42, lk 270). Tüdrukute käsitööõhtuid Ida- ja Lõuna-Eestis kirjeldab Richard Viidalepp ajakirjas „Eesti Keel ja Kirjandus“ 1941/1 artiklis: “Kildsann ja muid endiseaegseid külanoorde kooskäimisi“ (Viidalepp 1941). Töös käsitletakse ühiseid käsitööõhtuid Lõuna- ja Ida-Eestis ning Kihnus ja Setumaal 1941. aastani kogutud andmete põhjal. Käesolevas töös kasutatud andmed on hiljem kogutud ja lisavad sellele kaardile ka Võrumaa.

Ketramisega alustamiseks keerati lina koonlast e *kurstist* laua peale lahti ja mähiti pool koonalt koonlalaua e *kuutsilavva* ümber. Koonlalauad valmistati peamiselt kase- ja kuusepuust. Laua keskmine kõrgus oli 25-35 cm, laius 8-20 cm. Koonlalaba alumises otsas on pulgake mille abil see kinnitus voki käsipuule. Edela-Eesti koonlalauade keskosale on vertikaalselt süvistatud valdavalt kolm kuni neli auku koonlavarda jaoks. Koonlalaua oli erinevate kujudega, nii väljalõigatud kujunditega kui lihtsad lauakujulised, mille küljeprofiililt olid siledad (*foto 2*). Koonlalauad olid armastatud kihlakingid, neid valmistati ise ja hangiti ka laatadelt. (Pensa 2016, lk 66, 67) Lina mahalibisemise vältimiseks koonlalaualt torgati koonlast läbi terava otasaga varras, vajadusel köideti koonal veel lisaks nõõriga kokku. *Kuudslivars* oli puidust, vasest või rauast (EA 117, lk 223). Varrast tõsteti

ülemistest aukudest allapoole, sõltuvalt koonlalauale jäänud lina kogusest (Kaal *et al.* 2005, lk 237, 248, 259, 268, 293).

Foto 2. Koonlalaud (*Allikas: muis.ee ERM A 648:115*)

Ketramiseks kinnitatakse voki pooli külge mittelibiseva sõlmega meetripikkune lõng. Lõng tuuakse üle lühikonksude ning tõmmatakse läbi lühisuu välja. Villa heiderull ühendatakse lõngaga, keerates heide ümber lõnga, heiderull võetakse vasakusse kätte ja sõtkutakse voki hooratas tiirlema paremale poole. Kui vokiratas tiirleb, venitatakse ja keeratakse vasaku käe põidla ja nimetissõrmega veidi heiet rullist, parema käe põidla ja nimetissõrme vahel edasi-tagasi libistades voolitakse heide lõngaks. (Mälksoo 1945, lk 20)

Vokinöör valmistati tugevatest linadest või kanepist (EA 117, lk 222). Voki küljes rippus sulatatud rasvaga lehmasarv e *vokikõrv*, kust sõrmega rasva võeti ja vokki määriti. Rasv pandi sarve seatapmise ajal ja ühest sarvetäiest piisas terveks hooajaks (EA 117, lk 226, 227). Vokki tuli iga päev määrida. (Kaal *et al.* 2005, lk 235, 293; KV lk 42, 11, 23, 51; EA 117, lk 219). Enamasti saadi voki hooldamise ja seadistamisega ise hakkama, kui juhtus midagi tõsisemat, kutsuti remontima vokimeister. „*Treial arstsõ ruttu voki är, siss es olõ esi niipallo ao viitmist*“ (Kaal *et al.* 2005, lk 235).

Ühe teate järgi ei tehtud ketramisel vahet kas on lõime- või koelõng, lõng püüti kedrata ühtlane ja tiheda keeruga (Kaal *et al.* 2005, lk 236). Teiste teadete kohaselt kedrati eraldi

tihedama keeruga tugevam lõimelõng ja pehmema keeruga koelõng (Kaal *et al.* 2005, lk 259, 270; EA 177, lk 236; EA 39, lk 257).

Jämedamat lõnga soovides kedratakse mitu lõnga kokku ehk korrutatakse. Lõnga korrutamine toimub alati vastupidiselt ketruse suunale. (Matsin 2002, lk 16) Lõnga saab kedrata kas vastupäeva või päripäeva, need nimetatud vastavalt S ja Z keeruks (Matsin 2002, lk 25). Võrumaa kolmes ketramist kirjeldavas teates keerutati vokiratast paremale poole, ning saadi ühekordne Z keeruga lõng. Korrutamisel keerutati vokiratast vasakule poole. (Kaal *et al.* 2005, lk 246, 258, 269) Lõnga korrutamiseks aeti lõngad koos vokipoolidega varda otsa ja varras pandi korvilsuule nii, et poolid said vabalt keerelda (Kaal *et al.* 2005, 269).

Ka linu hakkasid Võrumaa jõukamad talud 20. sajandi algul vabrikutes (Võrus, Leevakul, Mõisakülas) kedrata laskma.

3. Kangakudumise eeltööd

Kedratud lõng tuli enne telgedele rakendamist haspeldada, vajadusel pesta, ajada kehadele või kerida keradesse ja käärida. Neid etappe käsitleb põhjalikult Eevi Astel artiklis „Kangakäärimine Eestis“ (Astel 1971). Kääriti tavaliselt kevadepoole talvel ja kääritava lõime laius sõltus kanga otstarbest. Käärimiseks vajaminev lõng arvestati enamasti haspeldamisel.

3.1. Lõnga haspeldamine ja kerimine

Lõnga pesemiseks ja värvimiseks tuli see vokipoolidelt kerida vihtideks. Vanemaks viisiks lõngavihtide valmistamiseks tarvitati toidulaua otsa või haspli eelkäijat viipsikut e *harki*. (Kaal *et al.* 2005, lk 293). Viipsiku valmistamiseks võeti kaheharuliselt lõppev sirge oks, mille teise otsa kinnitati lühem põikpuu (*foto 3*). Ühe käega viipsiku keskkohast kinni hoides mähiti teise käega lõng ümber otsahargi ning põikpuu (*joonis 3*) (Konsin 1979, lk 22).

Foto 3. Viipsik (Allikas: muis.ee ERM A 178:6)

Joonis 3. Viipsik lõngaga. Detail Marta Püümanni joonisest (1924)

(Allikas: muis.ee ERM EJ 20:5)

Vokipoolidelt keriti villased lõngad ka haspli peale. Vanemad hasplid kinnitati rehetare seinale, hilisemad toetusid jalale (EA 117, lk 249). Ühe lõngavihi valmistamiseks võeti kolm kuni viis vokipooli jagu lõnga (Kaal *et al.* 2005, lk 248, 259). Jalale toetuv haspel koosneb kahest vertikaalselt risti asetsevast liistust, mis tiirlevad jala otsas oleva väikese võlli ümber. Risti harude otstes on augud vihu pingule tõmbavate pulkade jaoks. (Mälksoo 1945, lk 7) Tavaliselt arvestati käärimiseks vajaminev lõime hulk haspeldamisel. Vihu otstesse seoti nõõrid, seejärel pesti viht sooja vee ja seebiga läbi. Linaseid lõngu pesti tuhaleelise e *lipõga*,

vahel kasteti lihtsalt märjaks ja kui need kuivanud olid, siis klopiti kurikaga läbi. (Kaal *et al.* 2005, lk 248, 270, 293; KV 94, lk 60; EA 117, lk 252)

Hõlbustamaks lõnga ühtlast jooksu käärimisel keriti lõng kas vihtidest keradesse, pandi kehadele või kerilauale. Linast lõnga keriti niksi e *nikatsi*, luku abil (*foto 4*). Niks valmistati kadaka või pähklipuust, mille otstesse põletati kuuma sukavardaga auk. „*Niksi kasutati linase lõnga kerimisel kerasse. Linase lõnga sisse jääb linakiudude rabamisel, kammimisel ja ketramisel alles üksikuid linaluu tükikesi. mis palja käega kerimisel võivad pindudena minna sõrmede sisse. Niksiga kerimisel pingutati lõng hästi pingule et ta hiljem, kanga kudumisel rohkem ei saaks enam venida. Niksiga kerimine silus tasaseks lõnga sisse ketramisel tekkinud konarused.*“ (muis.ee MF 953:3 E 294:3)

Foto 4. Niks (*Allikas: muis.ee MF 953:3 E 294:3*)

Linaste lõngakerade alustamiseks kasutati puupulka (*foto 5*). (Kaal *et al.* 2005, lk 248, 249, 259, 270, 293; EA 117, lk 264, 265).

Foto 5. Linase lõngakera alustamise pulk (*Allikas: muis.ee MF 953:5 E 294:5*)

Kui käärimiseks kasutatavaid lõngu ei aetud kehale või kerilauale, siis asetati need juhuslikesse nõudesse või käärkasti, mis oli vaheseintega jaotatud 4-12 osaks. Igasse ossa pandi üks kera (Astel 1971, lk 153; KV 73, lk 439).

Kehadele ajamine oli levinud Kesk-, Ida- ja Lõuna-Eestis. Vanemad kehad koosnesid varbadega ühendatud kettaist e *kerid* (foto 6), uuemad kahe otsapealse ristist ja neid ühendavate külgpuudega neid nimetati *ristideks* (foto 7). (Astel 1971, lk 151-155; KV 94, lk 13; EA 59, lk 286) Lõnga kehale ajamiseks kasutati vändaga varrast, mis pandi seinas või pingis olevasse auku. Kasutati ka spetsiaalset kehajalga (foto 8). Kagu-Eestis kasutati ka jalaga tallatavaid aluseid. (Astel 1968, lk 155) Vanemaks viisiks peeti kehadel käärimist, kerilaualt käärimist uuemaks (EA 58, lk 20).

Foto 6. Keha e *keri* (Allikas: muis.ee PTM _ 557:5 E)

Foto 7. Keha e *rist* (Allikas: muis.ee EPM TR 1066:27 E 416:22)

Foto 8. Kehajalg kehaga (Allikas: muis.ee PTM _ 661:8 E 231)

Algelisemad kerilauad olid ristkerilauad, hilisemad kahe rulliga püstkerilauad. Kerilaudu valmistasid kohalikud tiserid või puutööskusega meespere (KV 73, lk 163).

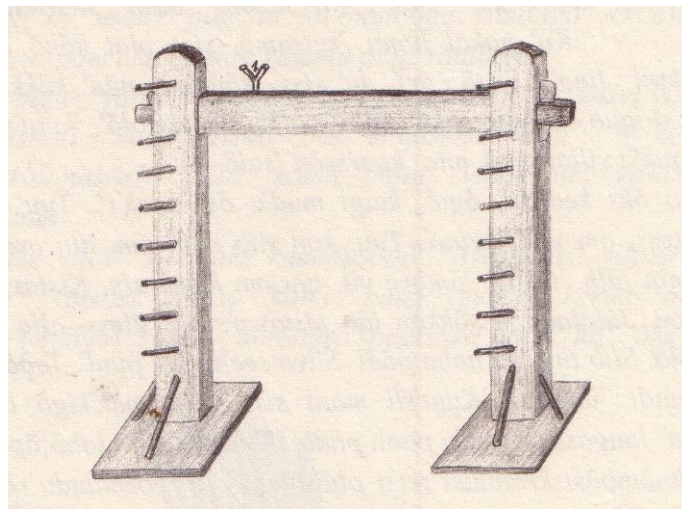
19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul tuli kasutusele käärimine poolidelt. Poolid asetati juhuslikesse nõudesse või spetsiaalsesse käärimisraami. Poolid ja rullid levisid peamiselt mõisate ja elukutseliste kangrute vahendusel. (Astel 1971, lk 155, 156) Võrumaalt tulnud teadete järgi võeti talude päriksostmise ajal mulkidelt üle lõngade käärimine poolidele ja käärimisraamilt, mida nimetati *rummupuuks*. Kui kehadelt kääriti enamasti kahe lõimega, siis käärimisega käärimisraamilt kaasnes käärlaua kasutuselevõtt. (EA 117, lk 259, 283, 284)

3.2. Käärimine

Käärimine on lõimelõnga korrapärane ülesloomine vaheliku saamiseks, vastavalt määratud kanga laiusele ja pikkusele (Mälksoo 1945, lk 45).

Vanemaks viisiks lõimelõngade käärimisel on nende ülesloomine maja välisseinale (harva ka sisseinale) ja aiale. Seinal käärimist kasutati üldisemalt 19. sajandi teisel poolel, see käärimisviis on enam tuntud Lõuna-Eestis ja saartel. (Astel 1971, lk 159) Seinal käärimiseks löödi rehetare seina otstesse puidust vahelikupulgad. Pikemate lõimede loomisel löödi maja

teistele külgedele üksikuid pulki lisaks. Lõime kääriti edasi-tagasi piki seinä äärt käies: seepärast nimetati just seinäl käärimist kõige sagedamini *vedamiseks* (EMSUKA ESMT0205, lk 15; EMSUKA ESMT0035, lk 41) „*Ku langa olli är kedretü, sõss naati kangast vidämä*“ (Kaal *et al.* 2005, lk 271). Peale kangaste kääriti seinäl ka ohjad, linarabamise masina kootud rihmad ja vööd (EA 58, lk 171). Lõuna-Eestis kasutati kohati alates 19. sajandi viimasest veerandist puust neljakandilist seinäle kinnitatavaid või seinä najale pandavid raame (*veippuud, veetspuud, raampuud, seinäkäärpuud*) (Astel 1971, lk 161). Lisaks seinä käärpuille kasutati Harglas kahele jämedale postile toetuvat horisontaalset käärpuid, mida nimetati ka *veippuuks* (joonis 4). (Kaal *et al.* 2005, lk 260).

Joonis 4. Käärpuu e *veippuu* (Allikas: Kaal *et al.* 2005, lk 260)

Käärpuudega kääriti lõnga rehetoes, rehe all või peretoes (EA 58, lk 169). Käärpuud e *käärpuid, pöör, püür* kahest üksteisega risti asetatud ristkülikukujulisest puuraamist, mis pandi telje ümber pöörlema (EA 58, lk 20; EA 59, 166, 167). Vahelikupulgad kinnitati raami ülemisse ja alumisse ristpuusse nii kuidas kanga pikkus vajas. Käärlauaga käärimisel on ülemisel ristpuul 3 pulka ja lõnga läbi pihu käärides 2 pulka. Käärlauaga käärimise lisapulk on käärlaualt vaheliku lugemisel tekkinud lõngakäärude väljalaskmiseks. (Mälksoo 1945, lk 48)

Foto 8. Lõnga käärimine kehadelt käärpuule (Iida Sokk) (*Allikas: muis.ee MF F 155:4*)

Käärpuu ülemiste vahelikupulkade kõrgusele pandi tollise läbimõõduga rõngad, vältimaks lõngade segaminiminekut (KV 94, lk 13). Rõngad kinnitati ka lakke puulati külge (Kaal *et al.* 2005, lk 249, 294). Kui käärpuud seisis alaliselt töökorras, võis rõngaliistu kinnitada käärpuud toetava raami külge (Kaal *et al.* 2005, lk 238). Vahel kinnitati lakke lihtsalt puidust latt, kust lõngad üle käisid (KV 73, lk 37). Käärpuud aeti ringi ühe käega ja teise käega juhiti lõngu (*foto 8*). Võrumaalt on teateid nii läbi peopesa kui ka käärlauaga käärimisest. (Kaal *et al.* 2005, lk 238, 249, 260; KV 73, lk 38; EA 117, lk 259, 283, 284)

Nii nagu mujal Eestis, arvestati lõnga pikkust seintes ka Võrumaal. Käärpuu ümbermõõt oli tavaliselt 8-15 küünart (kangaküünar on 55 cm) ja see võrdus ühe *seinaga* (Kaal *et al.* 2005, lk 294; KV 73, lk 163). Kanga laiust arvestati *pasmastes*, üks pasma e *passmeh* oli 60 kääritud lõnga (Kaal *et al.* 2005, lk 294). Kui *pasmased* loeti ühelt poolt vaheliku pulki oli *pasmad* 30 lõnga. *Lugõmik* oli lõngade kolmekaupaga lugemine, kümme *lugõmikku* üks pasma

(Kaal *et al.* 2005, lk 272). Lääne-Eestis nimetati kolmelõngaliste üksuste kaupa lugemist *sõna*, Ida-Eestis *lugu* (Astel 1971, lk 166). Loetud *pasmad* märgiti söe, pajapõhja tahma või seebiga, andmaks kudujale teavet kootud kanga pikkusest ja lõnga hulgast. *Pasmad* seoti ka lõnga või nõoriga, märkimaks kääritud lõngade hulka. (Astel 1971, lk 165; KV 73, lk 38; KV 94, lk 37, 271) Keskmiselt arvestati kanga laiuseks 15-25 *pasmat* (Kaal *et al.* 2005, lk 294). Näiteks särgikangas loeti üheksa *pasmat*, pükstele seitse *pasmat* (Kaal *et al.* 2005, lk 271). 25 *pasmase* kanga kudumiseks võeti 1 ja veerand naela (1 nael on 409,5 g) keskmise jämedusega lõnga (EA 58, lk 20). Enne lõnga käärpuudelt maha võtmist seoti vahelikud hoolikalt nõorikestega kinni. Käärpuudelt võeti kangas maha kahekesi, üks lasi käärpuud aeglaselt järgi ja teine punus läbijooksvate heegelsilmadega palmiku *e pleti* (Kaal *et al.* 2005, lk 272; EA 58, lk 168).

4. Kangakudumine

Kangakudumise aeg oli Künnapäevast (2. veebruar) Jüripäevani (28. aprill). (EA 58, lk 23; Kaal *et al.* 2005, lk 257).

Kangaid kooti igas talus (KV 73, lk 451). Talus kootavate kangaste hulk olenes talu jõukusest ja suurusest. *"Mida täiemad kirstud olid perenaisel riidet, seda ausam ja rikkam ta oli"* (KV 27, lk 179). „Kangast kooti taludes palju. Keskmiselt kooti 4-5 linast kangast. Liikide järele olid need kangad järgmised: särgiriie, peene linase lõime ja keskmise jämedusega linasest lõngast koega; püksiriie peenemast linasest lõngast lõime ja jämedama linase koega toimses või lahktoimses tehnikas. Jäme takune, paklane kangas labases tehnikas, sellest riidest tehti põlli, jalgrätte, särgijakke, tööpükse. Sängilina kangas keskmise jämedusega linasest lõngast lõime ja koega. Lisaks neile kangaille kooti käteräti ja sängikoti kangaid, viimaste kudumisel kasutati atlastehnikat. Villaseid kangaid oli vähe, sest villu oli vähe. Paar villast kangast kudus aga iga suurem pere aastas. Üks oli alati ülikonnariie, mis kooti toimses tehnikas. Teine kangas oli vaheldumisi, kas ülerõivaste riie või sängitekid“.

(EA 59, lk 88-90)

Keskmise suurusega talus kooti aastas 4-5 linast ja paar villast kangast (Konsin 1966, lk 165). Keskmise kanga pikkus oli 20-40 künart (1 kangakünar on 55cm), peenemate linaste kangaste pikkus ulatus ka 50-60 künrani (Astel 1968, lk 251). Talusulastele, tüdrukutele

ja karjastele tasuta osa palgast rõivastena, vahel ka kangastega (KV 27, 43, 101, 179, 187, EA 36, lk 885; EA 59, lk 328). Lisaks kodusid neid kangaid kaasavaraks veimevakka.

Kuna enamus täisealiseid naisi oskas kududa, oskasid nad ka teiste valmistatud hinnata: „Linik kooti väga kvaliteetselt, linikuks kingitud riie pidi olema laitmatu. Juhtus liniku riie olema jompline (lõng ebaühtlase jämedusega) või rabandikuga (koerikkega) siis olnud komme nõökida kinkijat ütlusega : „ Oh tad` vaesekest linaluu hiilgas viil pruudilgi pään“. (EA 58, lk 30)

19. sajandi lõpul olid kasutusel vanemat tüüpi püstraamteljed, mida tuntakse maatelgede nime all (*lisa 1*). Tõenäoliselt jõudsid maateljed Eestisse 13. sajandi lõpus või 14. sajandi alguses. Vanemat tüüpi maatelgedel olid neli tugisammast, mis olid ülalt haripuudega ühendatud. Telgede laius oli 100-130 cm. Need täisraamteljed püsisid kauem Lõuna-Eestis ja Lätis. (Viires, Vunder 2008, lk 154, 157) Need teljed on ilma vaheldajateta, niieraamid on rakendatud ülal ketradega (pööradega) ja all seotud koelaudade külge. Seetõttu olid niied tõusmisel ja vajumisel üksteisest sõltuvad ning võimaldasid väheseid mustrikombinatsioone. Kettrade või kolgitsate lisamisega sai telgedele lisada niieraame, mis võimaldas kududa keerulisemate mustritega kangaid. Kui niieraamide arvu suurendati kolgitsate abil, nimetati kudumit *pulkõgõ kangass* (Kaal *et al.* 2005, lk 260).

Võrumaal nimetati lihttelgi: *peeled, piili, telled* (Kaal *et al.* 2005, lk 249, 294, 272; EA 117 lk 287). Telgedeks kutsuti neid kangastelgi, millel kangrud kodusid (Kaal *et al.* 2005, lk 238). Eesti Keele Instituudi veebisõnastiku andmetel sõna *peel* : *pee* : *peelt* tähendab külmine puu või raampuu, mille sisse või külge on kinnitatud pulgad (EKI).

Vanemad teljed valmistati ümarpuust (EA 117, lk 299). Lihttelgede küljed valmistati kuivast ja tihedast okaspuust. Ristpuud kasest, et nad pinde ei ajaks ega koolduks. (KV 73, lk 166) Teljed tehti kas oma pere puutööoskusega meesliikme poolt või telliti tiserite käest (KV 94, lk 19). „*Peelte raamid tetava pedäja puust, võlli kõivu puust. Piile tegi peeltemeister. Peelte tegemine maksis 5 puuta rukist*” (1 puud on u 16,4 kg). (KV 73, 167)

Sajandivahetusel tulid käsitöökursuste vahendusel kasutusele kirikangasteljed nn *soome teljed*, millega oli lihtsam kududa laiu ja keerukama mustriga kangaid. Neil telgedel rakendatakse niied pealt vippidega ja alt ühendatakse tallalaudadega vaheldajate kaudu,

mistõttu jäävad üksteisest sõltumatuks ja võimaldavad kududa keerulisi tehnikaid ja annavad kudumisel hea vaheliku (Mälksoo 1973, lk 20).

4.1. Kanga rakendamine

Kääritud lõng rakendati e *veeti, käänti, mähiti* telgedele (Kaal *et al.* 2005, lk 239, 260, 272). Ühel juhul kulgesid kangapalmiku lõimelõngad kangapoomi alt, üle rindpuu ja läbi kangareha lõimepoomile. Teisel juhul köideti lõimepaku alla täiendav puu (*takkapuu*) ja lõimed juhiti selle puu tagant ette rindpuule ning üle selle lõimepoomile. (Konsin 1979, lk 35-36; Kaal *et al.* 2005, lk 272) Vaheliku vahele pandi 2 liistu e *lappi, lappõ*, üks ühele poole vahelikku ja teine teisele poole vahelikku (Kaal *et al.* 2005, lk 38, 249, 272-273; KV 94, lk 37). Sellist kanga ülesajamist nimetatakse tihvadega ülesvedamiseks (Konsin 1979, lk 35). Tihvadega ülesvadamine oli vanem ülesvedamise viis, hiljem veeti rehadega (KV 94, lk 15). Rehadega vedamisel kinnitati lõimepalmik lõimepoomi kinnitusriide varda külge. Seejärel kangareha e *riitkamm*, kinnitati nõõridega rindpuu kõrgusele, nii, et lõimelõngad jooksevad reha põhjal. Lõngad jaotati võrdsete kimpudena rehale. (KV 73, lk 440; KV 73, lk 426).

Lõim pandi telgedele enamasti kolmekesi (Kaal *et al.* 2005, 238, 249, 272). Üks abiline hoidis kahe käega lõimepalmikut ja lasi seda üht kätt üle teise asetades edasi. Teine nihutas tihvasid või reha ja jälgis, et lõimed sõlme ei läheks ega katkeks, kolmas pööras lõimepoomi. (Kaal *et al.* 2005, lk 250) Mida tihedamalt lõng lõimepoomile sai, seda parem oli kududa. Lõimepoomile lisati pööramise ajal õhukesi pirde, mis hoidis ära lõngade üksteise sisse soonimise ja lõngade laialivalgumise (Kaal *et al.* 2005, lk 294). Lõimepalmiku lõpuotsa vahelikku lükati kaks pirdu, mis otstest omavahel, väljalibisemise ärahoidmiseks, kokku seoti. Pirrud seoti koos lõimelõngaga niitamse ja soastamise ajaks kõrgemale. Lõimeotsad lõigati kimpudena lahti ja seoti kergelt lahtitõmmatavatesse sõlmedesse (Kaal *et al.* 2005, lk 272).

Niieraami abil tõstetakse ja langetatakse lõimelõngu nii, et tekiks vahelik. Niieraam kinnitati niiepaelte abil üle haripuude pandud lati või ketrade külge (Konsin 1979, lk 36). Niieraam koosneb kahest varvast, mida ühendavad niied. Niieraamide hulk telgedel sõltub sidusest. Tavaliselt oli *peeltel* kasutuses kaks või neli niieraami, ühe teate kohaselt aga isegi kaheksa (Kaal *et al.* 2005, lk 294). Niied on keskmiselt 25-30 cm pikad, silma pikkus 3-4 cm. Niied e *nitsed* valmistati põhiliselt kodus niiepaku peal (*foto 9*). (KV 73, lk 167). Kuid külates

leidus ka „*nitseniidi* tegijaid“. Need olid vanemad naised, kes elatusid käsitööst (*foto 10*). *Nitseniidi* valmistamiseks valiti alati parimad linad. (EA 59, lk 221) Kasutati kolmekordset omakedratud linast lõnga või, hilisemal ajal, poest ostetud võrguniiti (KV 94, lk 55, 294). Lõime paremaks läbijooksuks niied määriti värnitsa (linaõli) või seebiga (KV 73, lk 167; KV 94, lk 19; lk 429). 19. sajandi teisel poolel hakati kasutama vasest niisi, mida kutsuti *vasksilmadega* niiteks (KV 73, lk 429). Niietamine teostati vastavalt kanga sidusele.

Foto 9. Niiepakk e *niisikupakk* (Allikas: muis.ee PTM 386:13 E 1076)

Foto 10. Niietegemine (Allikas: muis.ee ERM Fk 452:35)

Suga määrab kanga tiheduse ja on koelõnga kinnilööja. Soastmisel riputatakse suga niieraami ette, soasulase abil tuuakse lõimed läbi soapiide, jälgitakse, et niisikutest tulevate lõimede järjekord ei muutuks. (KV 94, lk 17)

Muis.ee vahendusel kirjedatakse Mõniste Talurahvamuuseumi puitsuga järgnevalt:
„Kangasuga koosneb puitraamist, millele on mähitud jäme linane lõng. Iga mähkimiskorra järele on üksteise kõrvale lõngaga kinnitatud pillirookõrre küljeosast valmistatud tihvad. Tihvad on 10,8 cm pikkused ja 0,5 cm laiused. Soa mõlemas otsas on raami laiem lõpulaauke, mis on ristseotisega kinnitatud.

Suga on kangaspuude osa mis asus soalaadis ja soalaad omakorda toetus kangaspuude ülemistele tugipuudele. Soa tihvade vahelt toodi läbi lõimelõngad. Suga jaotas lõimelõngad ühtlaseks, paralleelselt kulgevaks lõimelõngade vooks. Tihedama soaga sai kududa tihedamat kangast, hõredamaga soaga sai kududa nii hõredat kangast kui takulõngast jämedamat kangast“ (muis.ee MF 953:6 E 294:6)

Vanemate puusugade raamid olid kuusepuust, soapiid e *soapinnud* kuslapuust, pilliroost ja sirelist (*foto 11*). (KV 94, lk 20; KV 73, lk 167; KV 73, lk 445). 19. sajandi lõpus võeti puusugade kõrvale vasksoad kasutusele (*foto 12*). (Kaal *et al.* 2005, lk 295; KV 73, lk 430).

Foto 11. Puitsuga (Allikas: muis.ee ERM A 565:229)

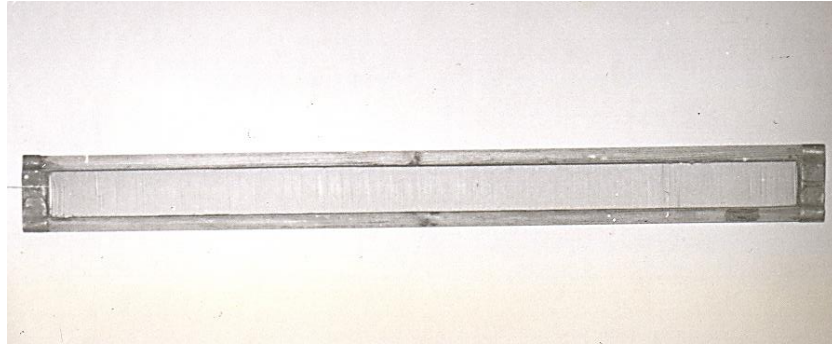

Foto 12. Vasksuga, valmistaja E. Kossler (*Allikas*: muis.ee VK _ 3374:20 E 312:20)

Nii puusoad kui vasksoad osteti linnast, laadalt kui ka ringirändavatelt soomüüjatelt (KV 73, lk 167; KV 94, lk 20). Mitmele Võrumaalt kogutud soale on kirjutatud valmistajaks E. Kossler (Võrumaa Muuseum: VK 3374:20 E 312:20, VK 3374:19 E 312:19; Põlva Talurahvamuuseum: PTM 526:1 E). Lisaks üks suga Eesti Ajaloomuseumist (Eesti Ajaloomuuseum: AM 26982 E 2798). Vanadest lehereklaamidest (*fotod 13, 14*), ilmneb, et Tartus tegutses peale Ed. Kossleri sugade tööstuse veel F.L. Kossler, kes valmistas lisaks sugadele ka linaharju. Eesti Ajaloomuuseumis leidub 1856. aastast Ljudvig Kossleri initsiaalidega linahari (AM 26393 E 2662).

Foto 13. Sugade tööstuse reklaam ajalehes (*Allikas*: digar.ee Kaja, nr.18 23 jaanuar 1926)

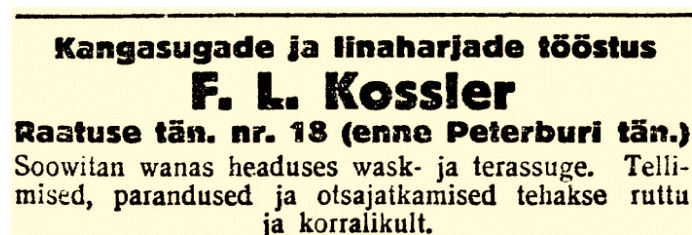

Foto 14. Sugade tööstuse reklaam ajalehes
(*Allikas*: digar.ee Postimees, nr. 32, 3 veebruar 1923)

Maatelgede laius oli keskmiselt 100-130 cm vahel, sama laiad olid ka soad. Kui *soome* telgedel täisteki kudumiseks ei leidunud piisavalt pikka suga, pandi soalaadi kaks suga kõrvuti (KV 94, lk 58).

Soa laiust arvutati *pasmastes*, teki soad olid 20-24-25 ja 43 (KV 94, lk 58, 250). Oli ka 10, 11, 13 *pasmalisi* sugasid (Kaal *et al.* 2005, lk 250; KV 73, lk 445). *Pasmaste* järgi soa laiuse määramisel kasutati väljendit „*kangrulugu*“. See tähendab, et kui käärimisel võrdus üks *pasma* 60 lõngaga, siis soa laiuse *pasmaste* järgi määramiseks oli 1 *pasma* 30 lõnga. Ehk kui oli teada soa tihedus, siis soa laiust määrati *pasmastes*. Näiteks suga tihedusega 30; 10 *pasmaline*=1 m ($30 \cdot 10 = 300$ piivahet ja $300 : 3$ (soa tihedus:10)=1m) või suga tihedusega 35; 11 *pasmaline*=1,1 m ($35 \cdot 11 = 385$, $385 : 3,5 = 110$). (Mälksoo 1945, lk 30) 10 *pasmalises* soas, mille pikkus oli 100 cm, oli ($10 \cdot 30 = 300$) 300 piivahet, ehk suga nr 30.

Lõimelõngu võis soapiide vahele paigutada mitmeti: 1 soapii vahel 1 lõng; 1 soapii vahel 2 lõnga ja 1 soapii vahel kaks lõnga ja teises 1 lõng (Konsin 1979, lk 36; Kaal *et al.* 2005, lk 273, 295).

Suga asetati soalaadi ja asuti kanga eetsidumise juurde. Selleks toodi kangapoomirrie üle põlvpuu ja rindpuu, niite ja rindpuu vahele. Seejärel võeti tihvad nõõridelt ja seoti lõimelõngad väikeste pingutatud salkadena kangapoomi küljes oleva varva külge (Mälksoo 1945, lk 71). Maatelgedel ühendati niieraamid paeltega tallalaudadega. Kiritelgedel ühendati niieraamid vippide ja vaheldajatega, mis seoti tallalaudadega.

4.2. Kudumine

Koelõng kooti vahelikku vahtra, tamme või kasepuust süstikuga, mida nimetati *tsolohkna*, *tsolukas*, *tsolok*, *tsölohk* (KV 73, lk 167; KV 73, lk 447; KV 94, lk 21; KV 94, lk 58). Süstikus on poolivarras, mille peal olev pool e *hoi* sai vabalt veereda (KV 94, lk 21). Harilikult oli pool keeratud paberirullist, ühe teate järgi kasutati ka vaarikavarsi. Varre seest uuristati pehme mass välja ja puitunud varreosa kasutati poolina. (Kaal *et al.* 2005, lk 274) Jämedamat lõnga ja kaltsuvaipu kooti okaspuust piiritsaga (KV 94, lk 21).

Kangakudumist kirjeldatakse Mõniste Talurahvamuuseumis järgnevalt:

(...) *Lõnga viimiseks läbi lõimelõngade vaheliku :*

1. *Tõmmati süstiku poolilt välja u. kanga laiune lõngaosa;*
2. *Visati süstik koos pooliga lõimelõngade vahelikust läbi teisele poole, kus vaheliku lõppu oli ette pandud teine käsi, mis süstiku kinni püüdis.*
3. *Kuduja asetab süstiku enda ette valmiskootud kangaosale ja tõmbas soaga koelõnga eelmise koekorra kõrvale kinni.*

Süstiku mõlemad otsad on töödeldud teravaks ja küljed pidid olema hästi tasased ja lihvitud et süstik lõimelõngade sisse ei takerduks. (muis.ee MF 951:4 E 293:4)

(...) *Soaga löödi oma kohale, valmiskootud kanga külge, vahelikust läbi viidud järgmine koelõng. Tugeva linase kanga kudumisel löödi koelõng kahe järjestikuse löögiga kohale, vahetati siis vahelikku ja löödi veel kaks korda. Õrnemast ja õhemast materjalist kangast kududes löödi üks kord enne ja teine kord pärast vaheliku vahetamist. (muis.ee MF 953:6 E 294:6)*

Kanga ühtlase laiuse hoidmiseks kasutati pingutit e *sõlge* (KV 73, lk 165; KV 94, lk 44). Kodus valmistati kasepuidust *sõlgi* mitmes mõõdus, need olid tellitava pikkusega ja neil oli keskel plekist *sõlg (lisa 1)*(KV 94, lk 40).

Lõimelõngade vastupidavamaks muutmiseks neid *mititi*. Selleks määrati lõimelõngu peaharjaga, mida kasteti linaseemnetest keedetud vedelikku, hapupiimavedelikku või kooritud piima. (Kaal *et al.* 2005, lk 442; KV 73, lk 427; KV 73, lk 165)

Kui kootava kanga laiuse arvestust peeti käärimisel märgitud *pasmadega*, siis kanga pikkust arvestati lisaks *seintele küünnderlauaga, küünarvardaga* või *küünralõngaga* (KV 73, lk 168; KV 73, lk 447; KV 94, lk 22). Viimasega märkimiseks pisteti kanga serva suurem lõngaga nõel, mida tõsteti edasi. Kootud küünrad märgiti paberile või telje küljele. Kootud kangas ääristati "luudi üle veere" kohe peale telgedelt maha võtmist, et vältida hargnemist. (KV 73, lk 165) Vahel pikendati lõimepoomi kangast kanga või köiega (KV 94, lk 45).

4.3. Kangatehnikad

Lihtsaid labase ja toimse muustriga kangaid õpetasid emad kuduma. Emad õpetasid ka käärimist, soastamist ja niietamist. (EA 59, lk 85) 19. sajandi teisel vabadikkude ja saunikute seast kujunes külakäsitööliste kiht, kuhu kuulusid ka õppinud kangrud (Kuma 1976, lk 8). Neilt telliti suuremaid oskuseid nõudvaid kangaid: *"Suurrätid ja voodikatted lasti väljaspool kududa. Niisugused kangakudujad olid enamasti popsi ja väikese koha pidajate naised, kes polnud veel mehele läinud. Kudusid kodus omatehtud telgedel, õppisid emadelt. Kel oli kiire meheleminek, lasid nendel kududa. Kuna mehelemineja oskuseid ja jõukust hinnati valmiskootud riiete hulga ja iluduse järgi, siis maksti kangrutele salaja, peremehe teadmata viljas, lihas, villas. Sinna juurde tuli veel "vaikimise tasu". Kangaid kooti igas kodus, oli ka alalisi kudujaid, enamasti vaeste hulgas. Kangrud kudusid kodus, kuhu viidi villad ja lõngad"* (KV 73, lk 451). Tellitud kangaste kirjad valis kangur ise, tellija andis teada, kangru varemkoatud tööde põhjal, millist kudumit soovis. Ka lõngad värvis kangur ise. (EA 59, lk 251, 284) Lihtsate, põlvest põlve tuntud kahe, kolme ja nelja niiega labaste, toimsete ja atlaskangaste kõrval hakkasid õppinud kangrud valmistama keerukate muustritega kangaid eeskätt suurrätideks, hiljem ülikonnariieteks (Voolmaa 1966, lk 121).

Kangamuustrite jagamist kirjeldab 1890. aastal sündinud Miina Sõrmus: *"Uusi kanga kirju saadi teistelt inimestelt, suuremalt osalt kirikute juurest. Kõsitlemise läbi ja lihtsalt silmamise ja meelespidamise järgi. Paljud andsid ka kadeduse pärast vale seletusi, ei tahetud, et samasuguseid järgi tehakse, siis uuriti ja murreldi pead seni kui ikkagi mustre kätte saadi, ehk kompineerus sootuks uus ja veel ilusam muster."* (KV 73, lk 167) Villaste seelikute värvitriipe kavandati lõngarühmadena puidust pirrukese peale, õnnestunud kombinatsioone käidi koguni laenamas (Konsin 1966, lk 165).

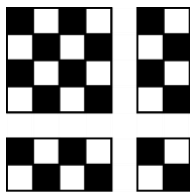
A. Voolmaa artikkel „Võru rajooni maaelanike rõivastus“ 1966. aasta Etnograafiamuuseumi aastaraamatus annab ülevaate Võrumaa rahvarõivastest (lisa 2). Villaste vaipade, seelikute värvi- ja kompositsioonilahendustest kirjutab Tuuli Tubin Eesti Kunstiakadeemia magistritöös: *"Takukotid Võrumaale – takukotiq Võromaale"* (Tubin 2004).

Ülerõivad olid enamasti läbivillased. Töörõivad kooti takusemast ja jämedamast linasest lõngast. Linaste suveseelikute e *pallapuulte* kanga allääreks kooti jämedamast sama või

erivärvi lõngadest reljeefsed jooned e *raigajoonõkõsõ*. Selliseid joonekesi kooti ka pearättide ja põlledesse servadesse. (Konsin 1966, lk 167, 168)

Tarbe- ja rõivakangaste valmistamiseks kasutati järgnevaid tehnikaid (skeemid on koostatud töö autori poolt Mare Kelpmanni raamatu „Kangakudumine“ (1998) järgi):

Labane e *labanõ*

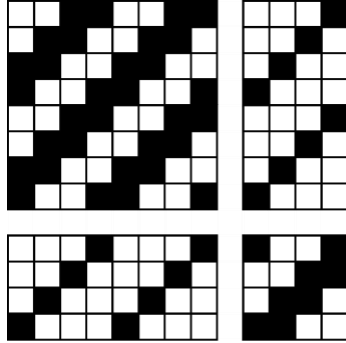

Lisa 3 põhjal kooti naiste särigi- e *hame* kangad Kanepi, Hargla, Urvaste, Rõuge, Vastseliina kihelkondades kolmest labase tehnikaga erineva koetihedusega kangast – alumine osa takusest, pihaosa nn keskmisest ja käiseosa peenemast linasest kangast. See viitab sugulusele Setu naistesärkidga, nii nagu ka punasest puuvillasest *maagelõngast* valgele linasele riidele sissekootud käisekaunistused. Selline kaunistusviis levis setudel laia, Võrumaa naiste särkidel aga kitsama kirjatriibuga varrukapäral. Mujal Eestis kohtame varrukate kaunistusi ainult värvlitel. (Piiri 2015) *Lisa 3* tabelist selgub, et kolmest kangast koosnevate särkide leviala ulatus Põhja-Võrumaani ja ei olnud iseloomulik ainult Setumaaga piirnevatele kihelkondade särkidele.

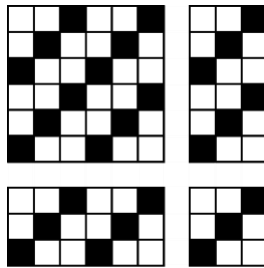
Labases koes kooti ka suur osa põllesid. Labases koerips tehnikas kooti poolvillased seelikud ja tekid. Tekkide lihtriiptide vahele kooti kahevärvilisi koelõngu üle ühe rea vahetades hambulisi kirju, mida nimetati *havihamba* või *soehambakirjadeks*. Lisati ka kahevärvilisi keerulõngu. Hobusetekkidele kasutati koeks kaltsu, need olid kaltsutekid (Kaal *et al.* 2005, lk 239, 295).

Toimne

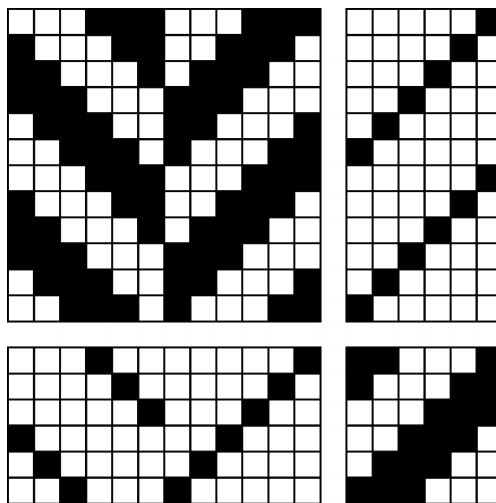
- toimne 2/2, tasapindtoimne e täistoimnõ, täüstoimnõ

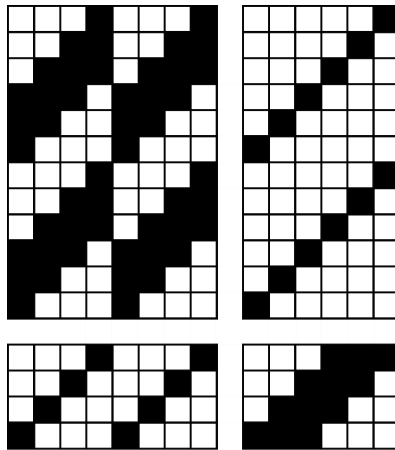
- koepindne e pikatoimne

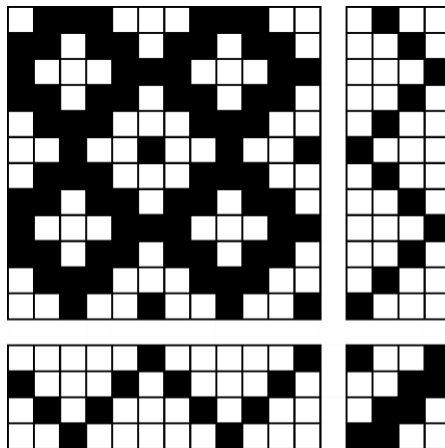
- murdnurktoimne e lahktoimnõ ja toimlahkmõnõ

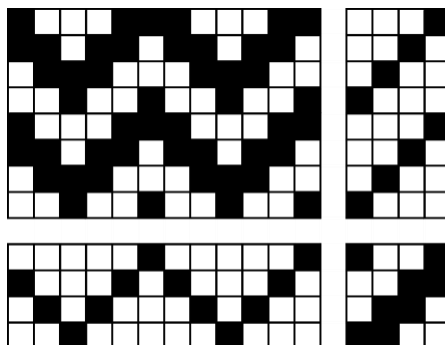
- murdtoimne

- risttoimne e kirpsilmne, mehikuane, pööreline

- nurktoimne e kalasabanõ.

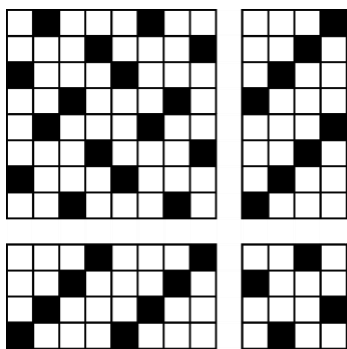
- segatoimne, segatoominõ e pudrutoimne - ei õnnestunud leida vastet

Ave Matsini (Matsin 2002, lk 75) magistritööst:

2/2 toimne on toimeste kangaste hulgas levinuim. Võrreldes labases koes kangastega on toimsed kangad pehmemad, mugavamad ja tänu lõngade tihedamale ristlemisele ka paksemad ja soojemad, mis võib olla ka põhjuseks, miks hakati seda kangast juba pronksiajal üha rohkem labase kanga asemel kasutama.

Lisast 3 selgub, et tasapindtoimsest kangast kooti Võrumaal suurem osa meeste linaseid ja villaseid rõivaid.

Atlaskude e kurapoolne

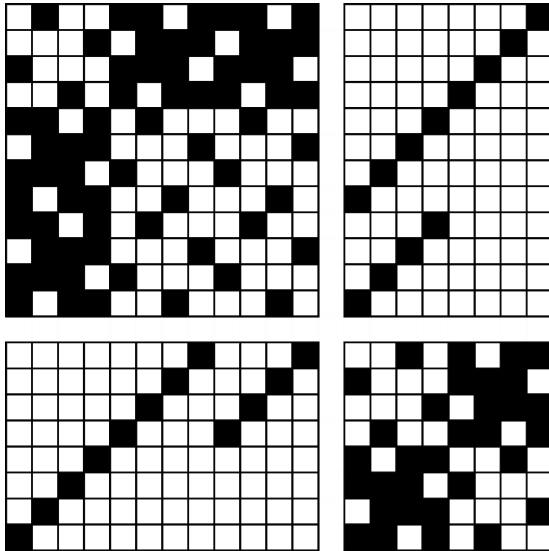
Atlaskudet kasutati Edela-Võrumaa, Saare- ja Muhumaa seelikute valmistamiseks (Konsin 1979, lk 51). Pikitriibulisi atlaspidseid põlli leidis kõikides Võrumaa kihelkondades (Bergmann 2016, lk 27)

Korjatud kiri e korjustega kiri

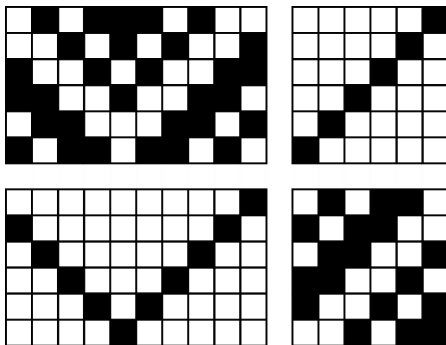
Ninarätte, pidulikke põllesid ja naistesärke ilustati punasest maagelõngast korjatud kirjadega. Korjatud kirju on 19. sajandi lõpus kasutatud mõnel pool Võrumaa seelikutriibustikus. (Konsin 1966, lk 167) Ning nende kasutamist seelikutriipudes peetakse Läti mõjuks (Konsin 1979, lk 52).

Drelltehnika.

Drelltehnika oli lisaks Lätile levinud ka Setumaal. (Konsin 1979, lk 9; Mälksoo 1945, lk 174) Arhiivianalüüsidest drelltehnika kasutamisest Võrumaal teateid leida ei õnnestunud.

Astangtoimne e sibulakirjä.

L. Mälksoo osutab raamatus „Kangakudumine“ (Mälksoo 1945, lk 174) astangtoimises koes värvilistele 8-nielistele kirjatriipudega käterätikutele Viljandis ja Räpinas. Arhiivimaterjalidest teateid leida ei õnnestunud.

Keerukate mustrite kudumiseks kasutati ka puidust laastu e *lippi*, mille peale korjati niieraamide tagant lõimedest muster. Lippi küljele keerates tekkis soovitud vahelik. (Kaal *et al.* 2005, lk 250) Kirjapirruka kudumine oli levinud Setumaal.

Lisas 3 esitatud tabelis on välja toodud Võrumaa kihelkondade kangaste ja tehnikate kasutusala. Tabel on koostatud EA, EMSUKA, KV, muis.ee vastuste põhjal.

Naiste rõivastest kooti:

Seelikud: labased, toimsed 2/2, atlastehnikas, korjatud kirjadega

Põlled: labased (tihti kooti põlle servadesse värvilised jooned), *segatoimsed*, atlas

Pallapooled: labased, 2/2 toimsed, murdnurktoimsed

Kõrikud: toimsed 2/2, murdtoimsed

Kaalid, pearätid: labased

Meeste rõivastest:

Püksid: labased, 2/2 toimsed, tasapindtoimne, murdnurktoimne

Vammused: toimsed 2/2

Ülikonnariided: toimsed 2/2, tasapindtoimsed

Pikk-kuued, suursärgid: 2/2 toimsed

Taskurätid: labased, korjatud kirjadega

Asemeriided: labased, toimsed 2/2, tasapindtoimsed, risttoimsed

5. Kanga viimistlemine

Kootud villaseid kangaid vanutati ja linaseid pleegitati kevadel. Parimaks pleegitamise ajaks peeti kevadist lumemineku aega. Pleegitamata lina on hallikaspruuni värvi ja pleegitamata kangast kasutati harva. Villaseid ja poolvillaseid kangaid vanutati jahedamal ajal saunas, rehe all või -toas, vahel ka laudas. Suvel soojal aja vanutati väljas, võimalusel veekogu ääres. Vanutamise vahendites ja võtetes oli kohalike erinevusi. (Moora *et al.* 1957, lk 207, 208) 1957. aastal ilmunud raamatus „Eesti rahvarõivad XIX sajandist ja XX sajandi algul“ kirjeldatakse linase ja villase vanutamist, paikkondlikke töövõtteid ja uskumusi. Ja kuigi seal väidetakse, et „*uhtmistrull oli kõige täielikum rahvapärane vanutamisevahend*“ ei õnnestunud uurimistöökäigus Võrumaalt selle kohta ühtegi teadet leida.

5.1. Pleegitamine

Telgedelt võetud linane kangas pandi külma vette likku ja hautati tuhaleelisega. Seejärel taoti see kurikatega pehmeks (Kaal *et al.* 2005, lk 240, 251, 262, 297; KV 94, lk 23; EA 39, lk 271). Kangaid pleegitati nii lumel kui murul. Hautamist ja pleegitamist tehti mitu korda. (Kaal *et al.* 2005, lk 240, 262, 275, 297; EA 58, lk 24) Pleegitamisele kuluv aeg sõltus ilmast. Harilikult saadi kangad valgeks 3-4 nädalase pleegitamise järel. Enamasti pleegitati kangast mõlemalt poolt (Kaal *et al.* 2005, lk 262, 275,). Lõngu ei pleegitatud, sest need pleekusid ebaühtlaselt, neid valgendati tuhaleelisega (Kaal *et al.* 2005, lk 297). Kangaid siluti kolgitsa vahel, üks tõmbas kangast ühele ja teine teisele poole (Kaal *et al.* 2005, lk 275; KV 94, lk 23). Sama meetodiga siluti kangast ka ukse peal (KV 73, lk 168). Redeliga kanga pehmemdamiseks ja silumiseks pandi redel põrandale, kangas viidi 4-6 pulga ulatuses ühe pulga alt ja teise pealt läbi, sikutati edasi-tagasi. Pärast silumist keriti kangas rulli ja viidi aita kirstu (EA 58, lk 25)

5.2. Vanutamine

Kõiki villased kangad vanutati nende vastu- ja soojapidavamaks muutmiseks (EA 58, lk 175). Enamasti vanutati saunas (14 teadet). Kangas pandi kas redeli (6 teadet), äkke (4), saunalava või kahe pingi peale pandud ukse peale (Kaal *et al.* 2005, lk 241, 252, 262; KV 73, lk 431, EA 59, lk 239, 318; EMSUKA KKIMT0113, lk 22). Kanepist tulnud teate järgi ka lõuguti vahel (EA 59, lk 318). Üks teade Räpinast kirjeldab „puuga“ villase kanga vanutamist (Kaal 2005, lk 297). Puuäkke peal vanutades laotati sellele, villase kanga kaitsmiseks, linane riie (EA 39, lk 267). Teiste teadete kohaselt tehti jämedatest nõöridest või ohjadest äkkele võrestik (*foto 15*) (EA 58, lk 26; EA 59, lk 239). Äkke peal vanutamist peeti vanemaks viisiks (EA 59, lk 71).

Kangast niisutati ja uhuti linaseemne *miti* või seebiga (KV 73, lk 431; KV 73, lk 449; EA 39, lk 267). Vanutati 4-8 naisega (Kaal *et al.* 2005, lk 241, 252). Korraldati ka vanutamistalguid, kus korraga olid ametis 4-6 naist. Töötati vahetustega – ühed puhkasid, teised vanutasid. (EA 58, lk 73-76; 172) Kangast vajutati ja hõõruti edasi-tagasi kuni kanga koemustrit polnud enam näha (Kaal *et al.* 2005, lk 241, 252; EMSUKA KKIMT0113, lk 23; EMSUKA ESMT0269, lk 65). Vilditaoliseks vanutati ülerõiva kangas ja seda nimetati

täisvanutusega rõivaks, ülejäänud kangaid vanutati vähem ja neid nimetati *poolevanutusega rõivaks* (EA 58, lk 173). Ühe kanga viltimiseks kulus terve päev (Kaal *et al.* 2005, lk 252). Suur kangas õmmeldi venimise vältimiseks servadest kokku (EA 39, lk 267; EMSUKA KKIMT0113, lk 22; EMSUKA ESMT0269, lk 65).

Foto 15. Kanga vanutamine (Allikas: muis.ee VK F 778:5 F)

Peale viltimist rulliti kangas ümber puulati, rulli ümber pandi linane kangas või voodilina, ja see asetati ööseks sooja reheahju õlgede või laudade peale (Kaal *et al.* 2005, lk 241, 281; EA 59, lk 72, 240, 318; EMSUKA KKIMT0113, lk 23). Kivi pandi kangarullile raskuseks eesmärgiga saada võimalikult sile ja läikega kangas (EA 58, lk 173). Mõne teate järgi hoiti rullis kangast kaks päeva kivi all pressis või lihtsalt rullis ja siis kuivatati õues (Kaal *et al.* 2005, lk 252; EA 39, lk 267). Soojal ajal tõmmati vanutatud kangas üle lati, õmmeldi servad kokku ja kanga vahele pandi raskuseks kivid (EA 59, lk 96). Peale kuivatamist keerati kangas rulli, vahel veel kolgiti üle ja viidi aita (EA 58, lk 174; EA 59, lk 319; Kaal *et al.* 2005, lk 262). Koide vältimiseks pandi villaste kangaste vahele tubakalehti või koirohtu. Koirohtu kasvatati talude juures, enne aita või kirstupanemist see kuivatati ja hõõruti puruks. (Kaal *et al.* 2005, lk 232, 286)

Kui 19. sajandi lõpupoolel hakati villaveskite teenuseid kasutama, muutus riie õhemaks ja kergemaks. Vanemad inimesed pidasid sellisest riidest õmmeldud rõivaid vähe vastupidavateks ja lõnga raiskamiseks. Kui tekkisid vanutus- ja värvivabrikud, hakati kangaid seal vanutada laskma (Kaal *et al.* 2005, lk 234; KV 73, lk 451; KV 94, lk 60; EA 58, lk 175; EMSUKA KKIMT0113, lk 23; KKIMT0035, lk 42, 43). Kangast vesiveskisse vanutamiseks viies öeldi, et kangas viiakse *kivi* peale (EA 58, lk 175). Kui veski asus kirikkülas, võeti kirikusse minnes võeti kangas kaasa ja nädala pärast saadi kätte (KV 73, lk 169). Kanepist pärit teate kohaselt käidi pea igast talust Riiga linu müümas ja seal lasti ka villast kangast värvida, vahel viidi kangas sinna lumetuleku ajal ja toodi tagasi kevadel (EA 59, lk 319)

KOKKUVÕTE

Uurimistöö annab ülevaate ajaloolise ehk vana Võrumaa kangakudumisest 19. sajandi lõpul ja 20 alguses. Kuni 1920. aastani koosnes Võru kreis kaheksast kihelkonnast - Kanepi, Põlva, Räpina, Hargla, Karula, Urvaste, Rõuge ja Vastseliina kihelkonnast.

Töö koostamisel on kasutatud Võrumaa kangakudumist kirjeldaid ERMi korrespondentide vastuseid, Etnograafilise arhiivi teateid, Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi vihikkogusid, Muuseumide Infosüsteemi MuIS ning kangakudumisalast kirjandust ning üliõpilastöid.

Töö esimene peatükk annab ülevaate käsitletava perioodi ajaloost, keskendudes tekstiilitöödele ja käsitöölistele. 19. sajandi talurahvaseadused, mis andsid talupoegadele isikuvabaduse, võimaluse osta talusid päriseks, kõrvaldasid elukoha vahetamise piirangud muutsid talupojad ettevõtlikumaks. Talude päriksostmine tõi Võrumaale talupoegi naaberkihelkondadest, uute naabritega saabusid ka uued töövõtted ja mustrikirjad. Võrumaale elama asunud mulkidelt võeti üle kindakirju, kangakudumise ettevalmistavast osast lõngade käärimine poolidele ja käärimisraamilt. Ka käärlaua kasutamisele võtmist seostati mulkide saabumisega.

Sel ajal Võrumaale sisserännanud lätlased kandsid vabrikukangastest rõivaid ja teateid koduste kangakudumisvõtete ülevõtmisest leida ei õnnestunud. Läti Vidzeme piirkonna kudumistööstusest jõudis Eestisse laatade kaudu mitmekesine kudumite valik. Seal laialt levinud drelltehnika kudumine kodunes Eestis mõningasel määral. Võrumaa kaubanduslikud sidemed olid tihedamad pigem Riiaga kui Tallinnaga.

Vastupidiselt lätlastele kandsid Vene Keisririigi ääremaal elavad setud veel 20. sajandi alguseski rahvarõivaid. Kodutöönduse perioodi lõppedes läksid Võrumaa piibumeistrid üle

vokkide ja linamasinate tootmisele. Haanja puuseppade vokid jõudsid ka Petserisse, kus kedrati endiselt kedervartega ja vokk oli uudisasi.

19. sajandi teisel veerandil elavnes turg Võrumaal, eriti laadakaubanduse osas. See võimaldas kutselistel ja kodukäsitöölistel müüa tooteid raha eest, hankida toormaterjali ja uusi töövahendeid. Need omakorda tõrjusid kõrvale vanad rahvapärased tööriistad ja töövõtted. Alevitesse asusid koolitatud kangrud koos *soome* telgedega, mis võimaldasid kududa keerukamaid mustreid ja laiemaid kangaid. Levima hakanud käsitööajakirjade ja tihenened väliskontaktide mõjul võeti kasutusele mustrid ja tehnikad, mis olid levinud mujalgi. Kihelkondadele omased värvi- ja muustrilahendused taandusid. Siiski säilis Võrumaal kodune kangakudumine veel 20. sajandi alguses.

Töö teine peatükk keskendub lõngade toorainele, sest oskuste ja tehniliste lahenduste kõrval sõltub kudumite kvaliteet ka toorainest. Arhiivimaterjalid aitasid tooraine kogumise ja ettevalmistamise protsessi lõngade ketramiseks detailsemalt kirjeldada. Põhilised toorained – lina ja vill – töödeldi 19. sajandi keskel veel kodus. Võrumaal oli suur osatähtsus linakasvatusel, lambaid kasvatati oma talu vajaduste katteks. Võrumaale iseloomulik oli villa vatkumine *semmipuuga* veel 19. sajandi lõpus. Uued tuuled majanduselus tõid siingi kodusse kangakudumisse lina- või villavabrikus töödeldud lõnga.

Kangakudumise eeltöid ja kudumist käsitlevates peatükkides selgub, et 19. sajandi lõpus oli Võrumaal kedervarrega lõnga valmistamine asendunud vokiga ketramisega. Lisaks visale üleminekule poekangale tarvitasid võrumaalased, võrreldes Põhja-Eestiga, kauem seina peal lõngakäärimist ja maatelgi. Kui varem valmistati suurem osa tööriistu talu meespere või küla puuseppade poolt, siis 19. sajandi lõpus majandus- ja kaubandussidemete arenedes, jõudsid tööstustes valmistatud vasest ja terasest töövahendid ka kodukangruteni. Arhiividest kogutu täiendab varasemalt uuritud töövahendite ja protsesside kirjeldustega, lisaks annab informatsiooni kangakirjade kohta ning milliste esemete juures neid kasutati. Varasemate uurimuste põhjal on Võrumaa rõivaste kaunistamisel on ühisjooni Läti ja Setu aladega. Käesolevas uurimustöös selgus, et Setu aladele iseloomulik kolme erineva tihedusega linastest kangastest särk oli levinud ka Võrumaal.

Viimane peatükk on kangaste viimistlemisest. Kui linaste kangaste pleegitamine Võrumaal ei erinenud varem uuritust ja kirja pandust, siis villase kanga vanutamist uurides joonistus arhiivimaterjalide põhjal piirkonnale omane pilt. Varasemate uuringute põhjal oli *uhtmistrulli* kasutamine vanutamisel üleüldine. Võrumaalt kogutud arhiivimaterjalide hulgast ei õnnestunud leida sellise vanutusviisi kohta ühtegi teadet. Kogutud andmete põhjal kasutati viltimiseks redelit või äket.

Käesolev töö on koostatud Võrumaalt kogutud kirjalike allikate põhjal. Võrreldes teiste autorite varasemalt ilmunud töödega, kasutasin enam Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiivi. Arhiivimaterjalidega töötamine aitas täiendada varasemat kangakudumisalast teavet tööprotsesside kirjeldamise, töövahendite hankimise ja kasutamise osas. Vanale Võrumaale omaseid piirkondlikke kangakudumisalased eripärad leidsin autorite töödest, kes olid keskendunud mõne kitsama tekstiilitehnoloogia uurimisele.

KASUTATUD ALLIKAD

- Ariste, P.** 1939. Lõuna– Eesti villavakmine. Kog: Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat. Köide XIV. Tartu: Postimees, lk 57-68.
- Astel, E.** 1968. Naiste käsitööde aastaringne tsüklilisus (XIX sajand ja XX sajandi algus). Kog: Etnograafiamuuseumi aastaraamat. Köide XXIII. Tallinn: Valgus, lk 235-253.
- Astel, E.** 1971. Kangakäärimine Eestis. Kog: Etnograafiamuuseumi aastaraamat. Köide XXV. Tallinn: Valgus, lk 151-167.
- Bergmann, C.** 2015. Võrumaa naise rõivastusse kuulunud põlle tüübid 19. sajandil ja 20. sajandi alguses. [Seminaritöö]. Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.
- EKI.** Eesti Keele Instituut. <http://portaal.eki.ee/>, (01.05. 2018).
- EMSUKA.** 2018. Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv. <http://emsuka.eki.ee/>, (01.05.2018).
- ERM.** 2018. Eesti Rahva Muuseum. <http://www.erm.ee/>, (01.05.2018)
- Habicht, T.** 1961. Rehielamu Kagu-Eestis 19.sajandi teisel poolel. Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum.
- Jääts, L; Grauberg, H; Rattus, K.** 2003. Karula kihelkonna rahvakultuur Eesti Rahva Muuseumi materjalide põhjal. http://www.eau.ee/~drenkhan/khy/Karula_rahvakultuur.pdf, (09.01.2018).
- Kaal, H; Must, M; Ross, E.** 2005. Kuiss vanal Võromaal eleti: valimik korrespondentide murdetekste. Kog: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Köide IV. Tallinn : Emakeele Selts.
- Kelpmann, M.** 1998. Kangakudumine. Tallinn: Koolibri.
- Konsin, K.** 1966. Naiskäsitöö Võru rajoonis. Kog: Etnograafiamuuseumi aastaraamat. Köide XXI. Tallinn: Valgus, lk 163-180.
- Konsin, K.** 1979. Kudumid. Tallinn : Kunst.
- Kuma, H. 1976. Eesti rahvavaibad. Tallinn: Kunst.
- Külaudis.** 2018. http://www.kylauudis.ee/2013/06/09/vorumaa-muuseum-soovib-arenda-kultuurikojaks/v5romaa_a4_6/, (09.01.2018).
- Luhamaa, L, Roos, J.** 2012. Villast lõngani. Tallinn: Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liit.
- Matsin, A.** 2002. Tekstiiltehnilised vahendid Eestis muinas- ja keskajal. [Magistritöö]. Eesti Kunstiakadeemia. Tekstiilidisaini osakond. Tallinn.

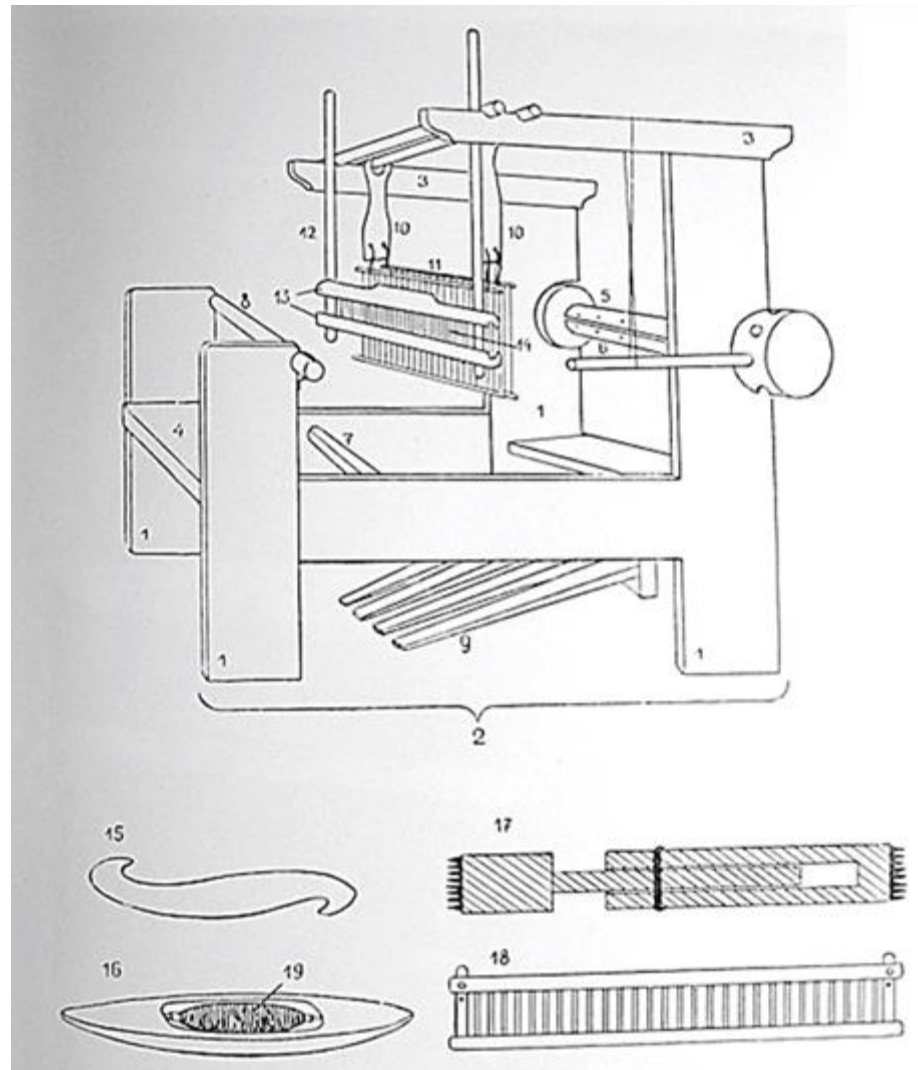
- Moora, H.** 1957. Eesti rahvarõivaid XIX sajandist ja XX sajandi algult. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Etnograafia Muuseum, Ajaloo Instituut.
- Mälksoo, L.** 1945. Kangakudumise käsiraamat. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- Mälksoo, L.** 1973. Kangakudumise käsiraamat. Tallinn: Valgus.
- Piiri, R.** 2015. <https://wi.ee/et/muuseumid/rahvariided/>, (20.10.2017)
- Pedak, E.** 2007. Eesti professionaalse tekstiilikunsti sünn ja kujunemine kuni 1940. aastani. [Magistritöö]. Tartu Ülikool. Filosoofiateaduskond.
- Pensa, M.** 2016. Lina töötlemine 20. sajandi esimesel poolel Eestis ja selle protsessi taasloomine. [Magistritöö]. Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.
- Rahvakultuuri Keskus.** 2017. <http://www.rahvakultuur.ee/>, (20.10.2017).
- Saar, J.** 2007. Kanga rakendamine lihttelgedele Setumaa näitel. [Seminaritöö]. Viljandi Kultuuriakadeemia. Rahvusliku käsitöö osakond. Viljandi.
- Talve, I.** 2005. Eesti kultuurilugu : keskaja algusest Eesti iseseisvuseni. Tartu: Ilmamaa.
- Tubin, T.** 2004. Takukotid Võrumaale – takukotiq Võromaale. [Magistritöö] Eesti Kunstiakadeemia. Disainiteaduskond. Tallinn.
- Vahre, S.** 2010. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani. Kog: Eesti ajalugu. Köide V. Tartu: Ilmamaa.
- Viidalepp, R.** 1941. Kildsann ja muid endisaegseid külanoorde kooskäimisi. *Eesti Keel ja Kirjandus, nr 1*, lk 45-65.
- Viidalepp, R.** 1941. Kollektiivtöö traditsioone Muhust ja Läänemaalt. *Eesti Keel ja Kirjandus, nr 4*, lk 252-279.
- Viires, A.** 1960. Eesti rahvapärane puutööndus: ajalooline ülevaade. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Viires, A; Vunder, E.** 2008. Eesti rahvakultuur. Tallinn: Eesti Entsoklopeediakirjastus.
- Voolmaa, A.** 1966. Võru rajooni maaelanike rõivastus. Kog: Etnograafiamuuseumi aastaraamat. Köide XXI. Tallinn: Valgus.
- Zetterbeg, S.** 2011. Eesti ajalugu. Tartuma: Greif.

Lisa 1

Kangasteljed

Allikas: K. Kõnsin „Kudumid“ (1972)

1. sambad
2. küljed
3. haripuud
4. istepink
5. lõimepuu
6. kinnituspuu
7. kangapoom
8. rindpuu
9. tallalauad
10. nielauad
11. niied
12. soaraam
13. soalaad
14. suga
15. soasulane
16. süstik
17. kangapinguti
18. kangareha
19. pool

Lisa 2

Võrumaa rahvariided

Autor Anu Mõtshärg

Allikas: Võro Instituut

Hargla

Karula

Kanepi

Põlva

Rápina

Rõuge

Urvaste

Vastseliina

Lisa 3. Koekirjade kasutusala vanal Võrumaal EMSUKA ja ERMi Etnograafilise arhiivi vastuste põhjal

Koekiri	Rahvalik nimetus	Kanepi	Põlva	Räpina	Hargla	Karula	Urvaste	Rõuge	Vastselina
LABANE	Labane e <i>labanõ</i>	Taskurätid (värviliste joontega), põlled, pearätid (värviliste joontega), poolvillased tekid (Kaal et al. 2005, lk 239) naiste särgid (kolme erineva tihedusega kootud kangast) (EA 59, lk 258)		Naiste särgid, poolvillased tekid, kaltsudest hobusetekid (Kaal et al. 2005, lk 295)	Taskurätid (värviliste joontega), seelikud, põlled (värviliste joontega), naiste särgid (kahe erineva tihedusega kangas), (Kaal et al. 2005, lk 261) seelikud, naiste särgid (kolme erineva tihedusega kootud kangast) (EA 59, lk 248, 258)		Naiste särgid (kolme erineva tihedusega kootud kangast), käterätid, püksid, taskurätid, voodilina, põlled, viljakotid, villased särgid, seelikud, vaibad, pearätid (Kaal et al. 2005, lk 250), naiste särgid (kolme erineva tihedusega kangast) (EA 59, lk 341)	Naiste seelikud ja jakid, kaalid, naiste särgid (kolme erineva tihedusega kangas), hobusetekid (Kaal et al. 2005, lk 275, 281) seelikud (EA 59, lk 83) naiste särgid (kolme erineva tihedusega kootud kangast), takused põlled, jalarätid, tööpüksid (EA 59, lk 89)	Naiste särgid (kolme erineva tihedusega kangast), seelikud, naiste särgid (kahe tihedusega) (EA 58, lk 23, 30, 176, 230)
TOIMNE	Toimne 2/2, tasapindtoimne e <i>täistoimnõ, täüstoimnõ</i>	Meeste rõivad, vammused, sängilina, püksid (Kaal et al. 2005, lk 232, 239)			Särgid, püksid, naiste särgid, meeste villased kirikupüksid, pikksärgid (Kaal et al. 2005, lk 261), kõrikud			Villased meeste särgid ja püksid, linased püksid, ülikonnariided (Kaal et al. 2005, lk 274, 275), ülikonnariie (EA 59, lk 89)	Seelikud, meeste ja naiste ülerõivad, meeste püksid, pallapooled, rätid, pikkkuub (EA 58, lk 22, 23, 37, 45, 84)
	Koepindne e <i>pikatoimne</i>			Püksid (Kaal et al. 2005, lk 295)				Takused püksid, madratsikotid (Kaal et al. 2005, lk 274, 276)	
	Murdnurktoimne e <i>lahktoimne, lahktoimnõ ja toimlahkmõnõ</i>	Käterätid (Kaal et al. 2005, lk 239)							Meeste püksid (EA 58, lk 23, 176)
	Murdtoimne			Käterätid, laudlina (Kaal et al. 2005, lk 295)					
	<i>Segatoimne, segatoominõ e pudrutoimne</i>			Põlled (Kaal et al. 2005, lk 295)					
	Risttoimne e <i>kirpsilmne</i>								Voodilina, kaalid (EA 58, lk 23, 176)
	<i>mehikuane</i>								Pallapooled (EA 58, lk 23)
	<i>pööreline</i>								
ATLAS	<i>Kura(e)poolne</i>				Seelikud (Kaal et al. 2005, lk 261)			Linad (EA 59, lk 89)	Voodilina (EA 58, lk 176)
KORJATUD KIRI	Korjatud kiri e <i>korjustega kiri</i>							Taskurätid (EA 59, lk 84)	Seelikud (EA 58, lk 23)

SUMMARY

This research paper provides an overview of historical old Võrumaa weaving from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century. Until the 1920s, Võru district consisted of 8 parishes - Kanepi, Põlva, Räpina, Hargla, Karula, Urvaste, Rõuge ja Vastseliina.

The following materials were used for this paper : extracts from the descriptions given in correspondence from the Estonian National Museum, information from the Etymological archive, catalogues of the Estonian and Finno-Ugrian dialects from the Estonian Language Institute, the Information System of the Museums, literature about weaving and students' dissertations.

The first chapter of my thesis provides a summary of the history of the period in question, focussing on textiles and their artisans. The 19th century Peasants' Laws, which gave the peasantry its personal liberty, an opportunity to acquire a homestead of their own, removed any restriction on their freedom of movement and as a consequence, created more entrepreneurial opportunities for them. This opportunity to acquire and hold your own homestead drew peasants from neighbouring parishes into the Võrumaa region and they brought with them their new techniques and patterns. Some patterns on knitted gloves were adopted from the inhabitants of Viljandi who had moved to Võrumaa, as well as warping yarns onto the spools and the use of the warping frame itself.

The Latvian immigrants who came to Võrumaa during this period wore clothing produced in factories but there is no historical information that any of their home weaving methods had been adopted. Latvian weaving was a familiar product in Estonian markets and the drill technique was accepted at some level.

As opposed to the Latvians, the Estonians living in Petseri, wore the national costumes even at the beginning of the 20th century. Following the demise of cottage industries, the Võrumaa pipe makers began making spinning tops and flax machines.

During the 19th century, Võrumaa markets became livelier, especially the open markets. This enabled both professional and home artisans to sell their wares for money, to obtain new equipment and raw materials. These in turn took over from the old techniques and tools. Trained weavers with Finnish looms settled in small towns and the looms allowed them to create more complicated patterns and wider textiles. Handicrafts magazines started to become more widely available and the influence of outside contacts gave rise to new patterns and techniques, which were already known elsewhere. Parish specific patterns and the use of colour were in decline, yet home weaving remained in Võrumaa right until the beginning of the 20th century.

The second chapter of my thesis focusses on the raw materials of the yarn because, apart from the technical skills and methods, the quality of the product depended on raw materials. Archive documents gave detailed descriptions of the process for gathering and preparing raw materials. The main raw materials – flax and wool- were processed at home even in the middle of the 19th century. Flax production was a very important crop in Võrumaa and sheep were kept for domestic use only.

The spinning top had become more prevalent by the end of the 19th century. In comparison to Northern Estonia, Võrumaa was reluctant to accept shop bought textiles. The archives illustrate the new tools and techniques, highlighting the textile patterns and their use. My thesis demonstrates that a specific Setu shirt, characterised by its use of three different grades of linen, was also known in Võrumaa.

The final chapter of my thesis examines the elaboration of the textiles. Whereas textile whitening in Võrumaa did not appear to be any different from those described before, the felting of the woollen textiles created a county specific picture. Previous research has shown that the use of scour roll was widely used, yet none of the materials gathered in Võrumaa shows any evidence of the technique being used.

My thesis is based on written resources gathered in Võrumaa. Compared to earlier works, published by other authors, I have mostly used the Estonian and Finno-Ugrian archive in the

Estonian Language Institute. Working with the archive material gave me a wider understanding of textile weaving processes and the use and acquisition of tools. The old Võrumaa specific textile weaving specialities were found in the works of authors who had carried out more detailed research in those fields.